ФГОС

Школьный учебник

«Татарский язык»

КҮҢЕЛЛЕ ТАТАР ТЕЛЕ

Р.З. Хайдарова, Р.Л. Малафеева

ТАТАР ТЕЛЕ

7 класс

Татармультфильм

издательство
«Татармультфильм»

Имя действия
Исем фигыль

Имя действия — это форма глагола, которая имеет признаки глагола и имени существительного. Как и глагол имя действия обозначает процесс, может иметь отрицательную форму. Как и имя существительное оно обозначает это действие отдельно от действующего лица, изменяется по числам, падежам и может принимать аффиксы принадлежности.

Б.к.	авырт(-ма)-у	йөр(-мә)-ү
И.к.	авырт(-ма)-у-ның	йөр(-мә)-ү-нең
Ю.к.	авырт(-ма)-у-га	йөр(-мә)-ү-гә
Т.к.	авырт(-ма)-у-ны	йөр(-мә)-ү-не
Ч.к.	авырт(-ма)-у-дан	йөр(-мә)-ү-дән
У.-в.к.	авырт(-ма)-у-да	йөр(-мә)-ү-дә

Повелительное наклонение
Боерык фигыль

Глаголы в повелительном наклонении (боерык фигыль) выражают просьбу, повеление, приказ совершить какое-то действие и имеют формы 2 и 3 лица единственного и множественного числа.

Положительная форма. Барлык формасы		
лицо	единственное число	множественное число
1	—	—
2	(син) бар — (ты) иди	(сез) бар-ыгыз — (вы) идите
3	(ул) бар-сын — (он, она) пусть идёт	(алар) бар-сын-нар — (они) пусть идут

Отрицательная форма. Юклык формасы		
лицо	единственное число	множественное число
1	—	—
2	(син) бар-ма — (ты) не иди	(сез) бар-ма-гыз — (вы) не идите
3	(ул) бар-ма-сын — пусть (он, она) не идёт	(алар) бар-ма-сын-нар — (они) пусть не идут

Р.З. Хәйдәрова, Р.Л. Малафеева

ТАТАР ТЕЛЕ

7

ҖИДЕНЧЕ СЫЙНЫФ

РУС ТЕЛЕНДӘ ТӨП ГОМУМИ БЕЛЕМ БИРҮ
ОЕШМАЛАРЫ ӨЧЕН ДӘРЕСЛЕК
(ТАТАР ТЕЛЕН ӨЙРӘНҮЧЕ УКУЧЫЛАР ӨЧЕН)

ДӘРЕСЛЕК Е.И.ПАССОВНЫҢ
КОММУНИКАТИВ ТЕХНОЛОГИЯ КОНЦЕПЦИЯСЕНӘ
НИГЕЗЛӘНӘ

КАЗАН
«ТАТАРМУЛЬТФИЛЬМ» НӘШРИЯТЫ
2017

Р.З. Хайдарова, Р.Л. Малафеева

ТАТАРСКИЙ ЯЗЫК

7

СЕДЬМОЙ КЛАСС

УЧЕБНИК ДЛЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ ОСНОВНОГО ОБЩЕГО ОБРАЗОВАНИЯ С ОБУЧЕНИЕМ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ (ДЛЯ ИЗУЧАЮЩИХ ТАТАРСКИЙ ЯЗЫК)

НА ОСНОВЕ КОНЦЕПЦИИ КОММУНИКАТИВНОЙ ТЕХНОЛОГИИ Е.И.ПАССОВА

КАЗАНЬ
ИЗДАТЕЛЬСТВО «ТАТАРМУЛЬТФИЛЬМ»
2017

УДК 811.512.145(075)
ББК 81.632.3я72
Х18

Условные обозначения

— начало урока

— запомни

— вспомни

Хайдарова, Р.З. и др.

Х18 Татарский язык. 7 класс: учебник для образовательных организаций основного общего образования с обучением на русском языке (для изучающих татарский язык) / Р.З. Хайдарова, Р.Л. Малафеева. — Казань: Татармультфильм, 2017. — 96 с.: ил. — (Татар теле). — ISBN 978-5-906508-04-1.

ISBN 978-5-906508-04-1

УДК 811.512.145(075)
ББК 81.632.3я72

© Хайдарова Р.З., Малафеева Р.Л., 2017
© Издательство «Татармультфильм», 2017
Все права защищены

БЕЛЕМ ҺӘМ ТОРМЫШ

1—2 нче дәресләр

1. Диалоглар кайсы рәсемнәргә туры килә?

1. — Сәлам, Илшат.
— Сәлам, Юра.
— Илшат, син ничәнче сменада укыйсың?
— Икенче сменада.

2. — Исәнмесез, Римма Идрисовна! Бәйрәм белән сезне! Бу чәчәкләр сезгә безнең сыйныфтан.
— Рәхмәт. Сезне дә яңа уку елы белән котлыйм! Сезгә уңышлар телим!

3. — Әни, әйдә тизрәк, соңга калабыз.
— Юк, кызым. Линейка башланмады әле.

2. Бирелгән сүзләрдән сыйфатлар ясагыз.

	-лы/-ле	-сыз/-сез
күңел	күңелле	күңелсез
җил	...	...
кояш	...	...
яңгыр	...	...
болыт	...	...

3. Рәсемнәргә карагыз һәм:

а) рәсемнәргә туры килгән сүзтезмәләрне әйтегез;
ә) сүзтезмәләрне кулланып, сораулар уйлагыз;
б) диалоглар төзеп сөйләшегез.

Сүзтезмәләр: көзге көн; җилле көн; күңелсез көн; салкын көн; кояшлы көн; яңгырлы көн.

4. Шигырьне сәнгатьле укырга өйрәнегез.

Хуш килдең, беренче сентябрь!

Хуш килдең, беренче сентябрь,
Әйдә, кер мәктәпкә, көлеп кер!
Күңелле көн бүген, җырлы көн,
Кояшлы көн бүген, нурлы көн!

Х.Шакиров

5. Сезнең мәктәптә беренче сентябрь ничек узды? Көн нинди иде? Кечкенә хикәя төзегез, сөйләргә әзерләнегез.

6. Сезгә бу комплиментларның кайсысы ошый? Иптәшегезгә тагын нинди мактау сүзләрен әйтер идегез?

Син бик матур! Синең күлмәгең искиткеч (удивительно, изумительно) матур! Сиңа күлмәгең бик килешә! Син бүген аеруча (особенно) матур! Сиңа бу костюм искиткеч килешә!

7. Схемалар буенча нинди диалоглар төзи аласыз? Уйлап карагыз.

1) — сәламләү
— сәламләү
— комплимент, сорау
— җавап

2) — комплимент, сорау
— җавап, сорау
— җавап, сорау
— җавап

8. Яңа уку елына әзерлек, нәрсәләр алуыгыз турында бер-берегез белән сөйләшегез.

9. Диалогны укыгыз, сөйләшеп карагыз.

— Хәерле көн, Настя.
— Исәнме, Илнар.
— Илнар, син татар теленнән өй эшен эшләдеңме?
— Әйе, эшләдем, кагыйдәләрне дә кабатладым.
— Димәк, син бүген «5»ле аласың инде?
— Тырышып карыйм.
— Карале, Илнар, синең сумкаң бик матур. Яңа сумка алдыгызмы әллә?
— Әйе, апам бүләк итте.

3—4 нче дәресләр

1. Рәсемнәргә карап, **кайда?** соравына җавап бирегез. Сез кайда ял иттегез?

-да/-дә
-та/-тә

2. Диалогларны укыгыз. Нокталар урынына, рәсемнәргә карап, тиешле сүзләрне языгыз.

1. — Җәйге каникуллар ничек үтте?

— Яхшы. Мин булдым.

— Ничек ял иттең?

— Төрлечә. Велосипедта йөрдем, кызындым, су коендым, дачада ял иттем, әниләргә булыштым. Ә син?

— Ә мин булдым.

2. — Саша, мин сине июль аенда күрмәдем. Син кайда идең?

— Июль аенда без булдык. Анда шундый күңелле.

— ... .

3. — Дима, син каникулда кайда булдың? Ничек ял иттең?

— Без гаиләбез белән булдык. Беренче тапкыр самолётта очтым.

— Ничек соң, куркынычмы?

— Юк, бар да әйбәт булды.

4. — Лена, җәйләр ничек узды?

— Искиткеч күңелле булды.

лагеренда булдым.

3. Таблицадагы фигыльләрне үрнәктәгечә үзгәртегез.

Боерык фигыль	Билгеле үткән заман хикәя фигыль		Билгесез үткән заман хикәя фигыль	
	Барлык	Юклык	Барлык	Юклык
бар	барды	бармады	барган	бармаган
ял ит	...	...	...	...
булыш	...	...	...	...
кайт	...	...	...	...
йөз	...	...	...	...
йөр	...	...	...	...
кызын	...	...	...	...
кер	...	...	...	...
эшлә	...	...	...	...

4. Сообщите родителям, что:

— в вашей школе начал работать новый директор;
— вам раздали новые учебники;
— вы будете учиться в первую смену;
— ваш друг перешёл в другую школу;
— в ваш класс пришли 2 новых ученика;
— будет встреча с известным писателем.

5. Схемалар буенча җәйге ял турында диалоглар төзегез.

1) — сәламләү
— сәламләү, сорау
— җавап, сорау
— җавап

2) — сорау
— җавап, сорау
— җавап, тәкъдим
— килешү

6. Ә сез җәйне ничек үткәрдегез? Кайда ял иттегез? Кечкенә хикәя төзегез.

7. Үзегез төзегән хикәяне дустыгызга сөйләгез.

5—6 нчы дәресләр

1. **Исегезгә төшерегез!**

Деепричастие (хәл фигыль) имеет признаки глагола и наречия, обозначает каким образом, почему, когда совершается основное действие.

Дәресләрне әзерләгәч, урамга чыгам. — Выйду на улицу, когда сделаю уроки (сделав уроки).

Без мәктәптән сөйләшә-сөйләшә кайттык. — Мы разговаривая шли из школы.

Мәктәпкә барганчы ук, бер хәбәр ишеттек. — Услышали новость до того, как пришли в школу.

Укытучы кагыйдәне тактага язып аңлатты. — Учитель объяснил правило, написав на доске.

2. Изучите таблицу. На какие вопросы отвечает деепричастие? С помощью каких окончаний оно образуется? Обратите внимание на изменение ударения.

-п/ -ып/-еп	-а/-ә -ый/-и	-гач/-гәч -кач/-кәч	-ганчы/-гәнче -канчы/-кәнче
яз-ып сөйлә-п сөйләш-еп кайт-ып	яза-яза сөйли-сөйли сөйләшә-сөйләшә кайта-кайта	яз-гач сөйлә-гәч сөйләш-кәч кайт-кач	яз-ганчы сөйлә-гәнче сөйләш-кәнче кайт-канчы

3. Җөмләләрне укыгыз, тәрҗемә итегез, хәл фигыльләрне билгеләгез.

1. Он на уроке всегда говорит шёпотом. 2. Решаю задачу, долго думая. 3. После сдачи экзамена начались каникулы. 4. До прихода мамы я смотрел по телевизору передачу «Новости».

4. Бирелгән фигыльләрдән хәл фигыльләр ясагыз. Алар белән җөмләләр төзегез.

Ү р н ә к: яз — язып, яза-яза, язгач, язганчы.
Укы, үзгәрт, файдалан, җавап бир.

5. Нокталар урынына тиешле аффиксларны өстәп языгыз.

1. Безнең сыйныфта 23 укучы, ләкин аларның унысы гына тырыш... укый. 2. Оля кил..., имтихан башланган иде. 3. Укытучы кил..., имтихан башланды. 4. Көндәлектә «4»ле-«5»леләр күп бул..., миңа бик күңелле. 5. Мин җөмләне үзгәрт... яздым. 6. Тырыш... укы..., миңа имтиханнар бирү дә җиңел булды.

6. 5 нче күнегүдәге җөмләләрнең эчтәлеге буенча сораулар языгыз, алар ярдәмендә үзара сөйләшегез.

7. Җөмләләрне тәрҗемә итегез, дәфтәрегезгә языгыз.

1. Радуясь, я возвращался из школы домой.
2. Придя в школу, от друзей я узнал хорошую новость.
3. Я не делал домашнее задание, пока не получил «двойку».

4. Когда человек достигает цели, он становится счастливым.
5. Изменив задание, ты правильно сделал.

8. Ноктадар урынына тиешле хәл фигыльләрне өстәп языгыз.

1. Әни эштән ..., мин велосипедта йөрергә чыктым. 2. Җавапны дәфтәргә ..., тагын бер тапкыр тикшерергә кирәк. 3. Дустым мине ... сәламләде. 4. «... укы, шул вакытта теләгәнеңә ирешерсең», — ди миңа әтием.

Сайлап алу өчен: тырышып, күргәч, язганчы, кайткач.

9. Җөмләләрдән хәл фигыльләрне табыгыз, аффиксларны билгеләгез, аларга сораулар куегыз.

Мин иртән, йөгерә-йөгерә, мәктәпкә бардым. Кибетне үткәч, Айгөлне очраттым. Айгөл мәктәпкә зур чәчәк бәйләме тотып бара. Без мәктәпкә кадәр сөйләшә-сөйләшә бардык. Бүген сыйныф җитәкчебезнең туган көне икән! Укытучыбыз килгәнче, чәчәкләрне вазага утыртып, өстәл уртасына куйдык. Менә кыңгырау шалтырады. Без, ашыга-ашыга, үз парталарыбызга утырдык. Сыйныф бүлмәсенә Мария Ивановна керде, елмаеп, чәчәкләргә карады. Без дә елмайдык. Бик күңелле булды.

10. Рәсемнәргә туры килгән җөмләләрне тексттан табып укыгыз.

11. Как скажете о том, что вы:

— разговаривая шли в школу;
— спеша поели суп;
— улыбаясь поздоровались;
— до прихода гостей убрались дома?

12. 9 нчы күнегүдәге текст эчтәлеген бер-берегезгә сөйләгез.

7—9 нчы дәресләр

1. Дөрес тәрҗемәне табыгыз.

встал рано
1) иртүк уянам 2) иртә тордым 3) иртән уяндым

хорошенько поел
1) яхшы ашадым 2) яхшылап ашадым

в этом году
1) узган ел 2) быел 3) былтыр

2. Хикәяне укыгыз. Хикәядә сүз нинди көн турында бара?

Бу көнне мин һәрвакыт көтеп алам. Ни өчен? Чөнки мин, җәйге ялдан соң, сыйныфташларым белән очрашам. Шуңа күрә мин бүген иртә тордым. Торгач юындым, тәмләп ашадым һәм яңа формамны кидем. Сумкамны алдым, ләкин ул бик җиңел иде, чөнки әле дәреслекләр юк. Аларны бүген мәктәпкә баргач бирәчәкләр.

Мәктәпкә бара-бара, мин дусларымны искә төшердем. Әнә алар да, сөйләшә-сөйләшә, мәктәпкә баралар. Без, мәктәпкә барганчы ук, яңа сыйныф җитәкчесе турында белдек. Ә мәктәпкә килгәч, тагын бер хәбәр ишеттек: яңа директор киләчәк.

хәбәр — весть, новость
искә төшердем — вспомнил

3. Сүзләрнең тәрҗемәсен табыгыз, дәфтәрегезгә языгыз.

Соң, белән, шуңа күрә, һәрвакыт, иң, ләкин, әле, юк, да.

4. Җөмләләрне хикәя эчтәлеге тәртибендә урнаштырыгыз.

Торгач юындым, тәмләп ашадым һәм яңа формамны кидем. Без, мәктәпкә барганчы ук, яңа сыйныф җитәкчесе турында белдек. Сумкамны алдым, ләкин ул бик җиңел иде, чөнки әле дәреслекләр юк. Бу көнне мин һәрвакыт көтеп алам. Ә мәктәпкә килгәч, тагын бер хәбәр ишеттек: яңа директор киләчәк.

5. Хикәядән хикәя фигыльләрне табыгыз, заманнарын билгеләгез, таблицага языгыз.

Хәзерге заман	Үткән заман	Киләчәк заман
...	...	...

6. Хикәядәге җөмләләрнең эчтәлеге буенча, хәл фигыльләрне кулланып, сораулар уйлагыз, үзара сөйләшегез.

Үрнәк: — Мәктәпкә баргач, нәрсәләр бирәчәкләр?
— Мәктәпкә баргач, дәреслекләр бирәчәкләр.

7. Хикәянең эчтәлеген бер-берегезгә сөйләгез.

8. Диалогларга төшеп калган репликаларны өстәп языгыз, сөйләшергә өйрәнегез.

1. — ... ?
— Мин иртән торгач зарядка ясыйм.
— ... ?
— Иртән сумкамны карыйм, уку әсбапларымны тикшерәм.

2. — Алмаз, нигә кире кайттың?
— Көндәлекне оныттым.
— ... ?
— Әйе, өстәл өстендә иде.

9. Әйтик, хикәя героеның исеме Ринат булса, Ринатны җитди малай дип әйтеп буламы? Фикерегезне хикәядәге җөмләләр белән дәлилләгез.

10. Диалог эчтәлеге буенча үзара сөйләшегез.

— Хәерле көн, Алмаз!
— Хәерле көн, Миша!
— Бүген урамда нинди матур көн, дәрестән соң уйнарга чыгасыңмы?
— Дәресләрне әзерләп бетергәч, әлбәттә, чыгам.

— Нинди уеннар уйныйбыз?
— Футбол, волейбол.
— Бу уеннар миңа да ошый.
— Алайса, кичкә кадәр.
— Сау бул.

11. Посоветуйте сестрёнке:

— вставать рано;
— убирать постель;
— не разговаривать на перемене громко;
— перед уходом в школу проверять сумку;
— старательно учиться по всем предметам;
— не разговаривать на уроке даже шёпотом;
— внимательно слушать учителя;
— аккуратно заполнять дневник;
— вовремя выполнять домашнее задание;
— гулять только после выполнения домашних заданий.

12. **Исегездә калдырыгыз!**

мәктәп — школа **китапханә** — библиотека
мәктәп китапханәсе — школьная библиотека

мәктәп — школа **бакча** — сад (огород)
мәктәп бакчасы — школьный сад (огород)

13. Ике исемнән яңа сүзтезмә ясагыз. Җөмләләр төзегез.

математика, дәрес — ...
рус теле, дәрес — ...
җыр, дәрес — ...
татар теле, укытучы — ...
татар теле, дәреслек — ...
Әлмәт, шәһәр — ...
сыйныф, җитәкче — ...
рус, мәктәп — ...
Казан, гимназия — ...

14. Ә сез беләсезме?

Беренче Казан ирләр гимназиясе 1758 нче елда ачыла. Анда атаклы шәхесләр белем ала. Алар кемнәр?

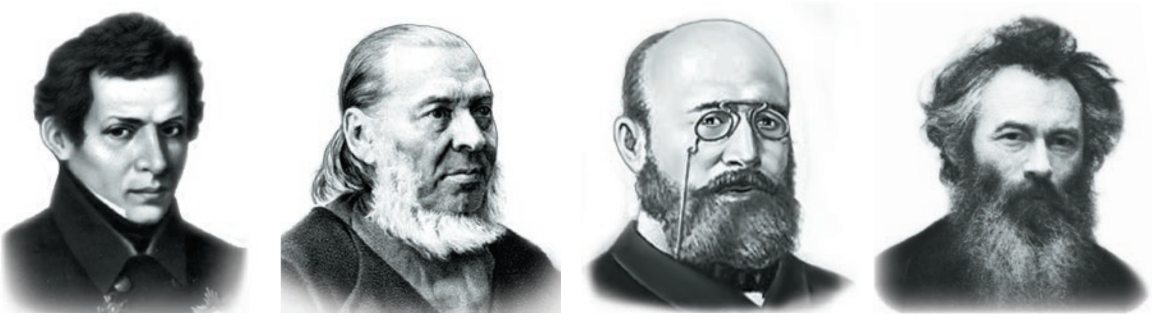

Б е л е ш м ә   ө ч е н   (д л я   с п р а в о к): И.И. Шишкин, Н.И. Лобачевский, С.Т. Аксаков, А.М. Бутлеров.

10—12 нче дәресләр

1. **Исегезгә төшерегез!**

Глаголы в повелительном наклонении (боерык фигыль) выражают просьбу, повеление, приказ совершить какое-то действие и имеют формы второго и третьего лица единственного и множественного числа.

Боерык фигыльләрнең зат-сан белән төрләнеше
Спряжение глаголов повелительного наклонения

Барлык формасы
Положительная форма

Берлек санда

I —
II (син) бар — (ты) иди
III (ул) бар-сын — (он) пусть идёт

Күплек санда

I —
II (сез) ба́р-ыгыз — (вы) идите
III (алар) бар-сын-нар — (они) пусть идут

Юклык формасы
Отрицательная форма

Берлек санда

I —
II (син) ба́р-ма — (ты) не иди
III (ул) ба́р-ма-сын — (он) пусть не идёт

Күплек санда

I —
II (сез) ба́р-ма-гыз — (вы) не идите
III (алар) ба́р-ма-сын-нар — (они) пусть не идут

2. **Исегезгә төшерегез!**

Во втором лице множественного числа положительной формы, а также во втором и третьем лице единственного и множественного числа отрицательной формы глагола повелительного наклонения ударение падает на первый слог слова.

3. Боерык фигыльләрнең зат-сан белән төрләнешен искә төшерегез.

Берлек сан		Күплек сан	
барлык	юклык	барлык	юклык
бар	бар-ма	бар-ыгыз	бар-ма-гыз
бар-сын	бар-ма-сын	бар-сын-нар	бар-ма-сын-нар

4. Тәрҗемә итегез.

1. Беркем дә «ике»ле алмасын. 2. Язма эштә Олег хата ясамасын. 3. Һәркем максатына ирешсен. 4. Һәркем татар телен яхшы белсен. 5. Ул бүген безгә килмәсен. 6. Дамир Оляга китапны бирмәсен. 7. Зинһар, бу конфетларны кечкенә сеңлем күрмәсен. 8. Бүлмәгә беренче булып Олег керсен. 9. Башта зурлар утырсын.

5. Как скажете по-татарски:

— пусть сегодня ко мне придёт мой друг;
— пусть Маша вечером зайдёт к бабушке;
— пусть Роза узнает об этом?

6. Диалоглардан боерык фигыльләрне табыгыз, затларын билгеләгез.

1. — Әни, безгә Оля килсен әле!
— Ярый, мин риза. Килсен. Сез бездә нишлисез?
— Дәрес әзерлибез. Математикадан мәсьәлә бик авыр.
— Абыең булышсын.
— Юк, без үзебез чишәбез.
— Ярый. Аннан соң саф һавага чыгыгыз.

2. — Надя, миңа булыш әле.
— Нәрсә эшләргә?
— Мәсьәлә чишәргә.
— Эшем күп, абыең булышсын.
— Абый өйдә юк.
— Ярый, ярты сәгатьтән киләм, көт.

7. 6 нчы күнегүдәге диалогларны үзара сөйләшергә өйрәнегез.

8. Бу сүзләрне дөрес укырга өйрәнегез. Алар сезгә бер кызык шигырьне аңларга ярдәм итәр.

Алдына, китабын, кайткач, тышы, коелып, яткач, өскә, сансыз, беркем.

9. Нокталар урынына 8 нче күнегүдәге сүзләрне куеп языгыз.

1. Яраткан китабымның ... пычранды. 2. Бу китапның битләре ... төшкән. 3. Вова бүген ... алып килергә онытткан. 4. Өйгә ..., рәхәтләнеп, яраткан китабымны укыдым.

10. Фигыльләрне үрнәк буенча үзгәртегез.

Үрнәк: бара — бар — барсын — бармасын.
Китерә, күрә, төшә, бетә, коела, сөйли, кайта, укый, ята, ата, бирә.

11. Нокталар урынына тиешле аффиксларны куегыз.

Мин китапханә... килдем.
Мин китапханә... китап укыйм.
Мин китапханә... китап алдым.

12. Шигырьне укыгыз. Саматның китапка мөнәсәбәте (отношение) сезгә ошыймы?

Самат

Алдына гына карап,
Китабын суза Самат.
Ул да китап китергән,
Һай, бу китап ни күргән!
Тышы төшкән суелып,
Эче беткән коелып.
Ни булды? Менә кызык:
Телгә килде бу китап.
Әй сөйли, кызып-кызып:

— Өенә алып кайткач,
Кич бераз укып яткач,
Мине селтәп атты, — ди, —
Өскә менеп ятты, — ди, —
Һай, минем күргәннәрне
Бер китап та күрмәсен.
Андый сансыз малайга
Беркем китап бирмәсен.

З. Туфайлова

суелып төшкән — содрана
эче коелып беткән — содержимое выпало
телгә килде — заговорила
кызып-кызып — возбуждённо
селтәп атты — выкинул
сансыз — здесь: непутёвый, безалаберный

13. План буенча шигырьне өлешләргә бүлеп укыгыз.

1. Самат китапханәдә.
2. Китапның кыяфәте.
3. Китапның күргәннәре.
4. Китапның теләкләре.

14. Җөмләләрдән фигыльләрне табыгыз, заманнарын билгеләгез. Җөмләләрне шигырь эчтәлеге эзлеклелегендә урнаштырыгыз һәм сөйләргә өйрәнегез.

Китапханәче апа Саматның китабына карады. Самат китапны саклап тотмаган. Самат мәктәп китапханәсенә килде. Ул аны селтәп аткан, өстенә менеп яткан, теләсә кая ыргыткан. Ул китапны тапшырырга теләде. Китапханәче апага Самат ошамады. Китап бик пычрак иде: аның тышы ертылып төшкән, эче коелган. Саматка бик-бик кыен булды.

15. Диалогны дәвам итегез.

— Самат, китабың бик пычрак, нәрсә булды?
— Китап белән кечкенә сеңлем уйнаган.
— Син күрмәдеңме?
— … .

16. Как скажете:

— пусть Самат не читает книгу лёжа;
— пусть Самат не ложится на книгу;
— пусть Самат бережно относится к книге?

17. Әйтик, Самат — җитди, игътибарлы, тәртипле малай. Саматның китапны саклап тотуы турында (о бережном отношении) кечкенә хикәя төзегез. Үзегез төзегән хикәяне сөйләргә өйрәнегез.

18. Елмаеп алыйк әле!

Укытучы:

— Балалар, «Кыз бала ял итә» дигән җөмләне языгыз, фигыльне табыгыз.

— Монда фигыль юк бит, апа, — ди бер укучы. — Фигыль «нәрсә эшли?» дигән сорауга җавап бирә, ә кыз бала бернәрсә дә эшләми, ял итә.

13—14 нче дәресләр

1. **Исегезгә төшерегез!**

Наречие (рәвеш) — часть речи, которая обозначает признак действия (тиз йөгерә — быстро бежит) или обстоятельства, при котором происходит действие (кичә бардык — вчера ходили).

2. Җөмләләрне укыгыз, рәвешләрне табып күрсәтегез.

1. Ул мәктәпкә озак барды. 2. Малай бик әкрен укый. 3. Кичә кызыклы фильм булды. 4. Мин татарча сөйләшәм. 5. Ул мәсьәләне тиз чиште.

3. **Исегездә калдырыгыз!**

Рәвеш төркемчәләре
Разряды наречий по значению

Саф рәвешләр (образа действия): тиз, әкрен.

Охшату-чагыштыру (сравнения, уподобления): дусларча, кояштай.

Күләм-чама (меры и степени): шактый, бераз.

Вакыт (времени): быел, иртәгә.

Урын (места): ерак, якын, югары, түбән.

Сәбәп (причины) һәм **максат (цели):** юкка, тикмәгә.

4. Җөмләләрдән рәвешләрне табыгыз, төркемчәләрен билгеләгез.

1. Оля тиз генә өй эшен эшләде дә урамга чыкты. 2. Без татарча яхшы сөйләшәбез. 3. Мин бакчада бик озак эшләдем. 4. Иртәгә бездә математикадан контроль эш була. 5. Быел көз бик матур булды. 6. Айсылу дусларча киңәш бирде. 7. Илгиз быел шактый күп китап укыды.

5. Нокталар урынына тиешле кушымчаларны өстәп языгыз.

1. Мин мәсьәлә... тиз чиштем, ә Рамил мисал... бик озак эшләде. 2. Көндәлекләр... сыйныф җитәкчесе еш тикшерә. 3. Мин бу китап... иртәгә укыйм, ә син аны кичә укыдыңмы?

6. Диалогларны укыгыз, сөйләшергә өйрәнегез.

1. — Син бүген бик тиз килдең.
— Мин автобус белән килдем.
— Кичә ник соңга калдың?
— Озак йоклаганмын.

2. — Мәсьәләне чиштеңме?
— Чиштем.
— Кем белән?
— Берүзем.

3. — Сиңа мәсьәлә чишәргә кем булышты?
— Әти. Ә сиңа?
— Үзем чиштем.

4. — Дәрес әзерләргә кем булыша?
— Әти дә, әни дә эштә. Үзем эшлим.
— Мин дә үзем эшләргә тырышам.

7. Диалогларга нокталар урынына җаваплар языгыз. Дустыгыз белән сөйләшегез.

— Син бүген китапханәгә барасыңмы?
— ... . Ә син?
— Мин кичә бардым, бүген барырга вакыт юк.
— Быел ничә китап укыдың?
— ... .
— Нәрсә турында укыдың?
— ... .
— Сезнең өегездә нинди китаплар бар?
— ... .

8. Диалогларны үзара сөйләшегез.

1. — Сания апа, миңа китап бирегез әле.
— Син нәрсә турында укырга яратасың?

— Мин сәяхәтләр, кызыклы хәлләр турында укырга яратам.

— Менә, алайса, Жюль Верннның «Унбиш яшьлек капитан»ын яки «Капитан Грант балалары»н ал. Александр Дюманың «Граф Монте Кристо» романы да бик кызык.

— Рәхмәт, Сания апа. Мин Жюль Вернннан башлыйм, яшь капитан турында алам.

2. — Илгиз, син бүген китапханәгә барасыңмы?

— Юк, әле китабымны укып бетермәдем. Ә син?

— Мин кичә бардым, бүген вакытым юк.

— Быел ничә китап укыдың?

— Санамадым, бик күп укыдым.

— Нәрсә турында укыдың?

— Маҗаралы хикәяләр укырга яратам.

— Синең өеңдә китаплар бармы?

— Әйе, зур китапханәбез бар. Андагы бөтен китапларны укып чыктым инде.

9. Рәсемнәргә карагыз һәм әйтегез: Илгизнең өендә нинди авторларның китаплары бар?

15—16 нчы дәресләр

1. Нокталар урынына тиешле хәрефләрне куеп языгыз.

1. Әни иртән эшкә аш...га. 2. Илнур м...кт...пк... аш...га. 3. Әти ашыгырга куш... . 4. Мин ашыгып яза... . 5. Ашыкма, ма...ур яз.

2. Җөмләләрне үрнәктәгечә киңәйтеп языгыз. Һәр яңа җөмлә эчтәлеге буенча сораулар уйлагыз.

Үрнәк: Апа тикшерә. Апа дәфтәр тикшерә. Апа бүген дәфтәр тикшерә. Апа бүген мәктәптә дәфтәр тикшерә.

1. Айдар тырыша. 2. Укучы тутыра. 3. Әни ашыга.

3. **Исегездә калдырыгыз!**

Ярыйсы, ярыйсы гына — удовлетворительно, средне, довольно-таки хорошо.

— Хәлләр ничек?
— Ярыйсы.

— Эшләр барамы?
— Ярыйсы, бара.

4. Сүзтезмәләрне тәрҗемә итегез.

1) хозяин дневника — көндәлекнең иясе (хуҗасы)
хозяин дома — ...
2) классный руководитель — сыйныф җитәкчесе
детский сад — ...
3) Сашин дневник — Сашаның көндәлеге
мамина книга — ...

5. Вспомните значение послелога **күрә**.

ашыгып язганга күрә — из-за того что торопливо писал(а)
яратканга күрә — из-за того что любил(а)

6. Җөмләләрне тәрҗемә итегез.

1. а) Мин, авырганга күрә, мәктәпкә килмәдем. ә) Автобуслар йөрмәгәнгә күрә, дустым дәрескә соңга калды. б) Син ашыгып язганга күрә, сүзләрне аңлап булмый. в) Тутырмаганга күрә, Илнарның көндәлеге чип-чиста.

2. а) Я не пришёл, так как болел. ә) Саша получил за диктант «2», так как он допустил много ошибок. б) Так как я хорошо сдал экзамены, родители купили мне компьютер. в) Ты мне поверь, потому что я тебя никогда не обманываю.

7. Исегезгә төшерегез!

Берничә — несколько; **беркем** — никто; **бернинди** — никакой.

8. Җөмләләрне тәрҗемә итегез.

1. Учительница никому не поставила оценки. 2. На экзамене мне задали несколько вопросов. 3. В самостоятельной работе нет никаких ошибок.

9. Исегезгә төшерегез!

В татарском языке аффиксы присоединяются к основе существительных в следующем порядке: сначала — аффиксы множественного числа, далее — аффиксы принадлежности, после них — падежные аффиксы.

Основа	+	аффикс множ.числа	+	аффикс принадлеж.	+	аффикс падежа
Күз	+	ләр	+	ем	+	нең

10. Төрләнешне дәвам итегез, җөмләләр уйлагыз.

минем көндәлегем	безнең ...
синең ...	сезнең ...
аның ...	аларның ...

11. **Китапларыбызны** сүзендә нинди аффикслар бар? **Билге**, **имтихан** сүзләренә аффикслар ялгагыз, җөмләләр төзегез.

12. Диалогны үзара сөйләшегез.

— Саша, минем китабыма тимә.
— Юк, Луиза, бу китап синеке түгел. Ул минем китабым.
— Ә минеке кайда?
— Синең китабың өстәлдә.
— Юк, ул китап Вераныкы.
— Урындыкта кемнең китабы?
— Ул да минеке түгел, Олянык.
— Синең китабың шкафтадыр. Кара әле.
— Әйе, минем китабым шкафта.

13. Рәсемнәргә карагыз һәм әйтегез: китаплар кемнеке? 12 нче күнегү эчтәлеген файдаланыгыз.

14. Рәсемдәге көндәлек турында 5—6 җөмлә төзеп языгыз.

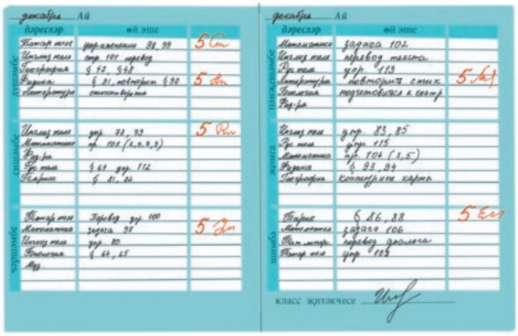

15. Посоветуйте другу:

— вовремя заполнять дневник;
— не пачкать его;
— листы дневника не мять;
— аккуратно записывать домашние задания.

17—19 нчы дәресләр

1. Сүзләрне транскрипция билгеләре белән языгыз, тәрҗемәләрен табыгыз.

Төрле, ярыйсы, ашыга, тикшерә, күзге, тырыша, хаклы, уртача, көндәлек, тутыра.

2. Бу мәкаләне «Ялкын» журналына Диана Ибраһимова язган. Балаларның көндәлеккә карашлары нинди?

Көндәлек — документ, көндәлек — көзге

Без сыйныфта 14 укучы. Ундүртебез 14 төрле. Моны көндәлеккә карау белән дә аңлап була. Мәсәлән, мин үзем ярыйсы укыйм. Тик, ашыгып язганга күрә, көндәлектә кайбер сүзләремне аңлап булмый.

Көндәлекләребезне һәр атна саен сыйныф җитәкчебез тикшерә, ә аннары берничә кешегә эләгә. Көндәлек — документ, көндәлек — укучының көзгесе.

Эльвираның, Рамилнең, Булатның, Алсуның көндәлекләре менә дигән. «Тырышкан табар, ташка кадак кагар», — ди әни. Минем әни хаклы.

Маратның, Альбинаның, Люциянең, Рушаниянең, Рамиләнең һәм Ләйсәннең көндәлекләре уртача. Алар да тырышалар, ләкин...

Ә менә безнең Галимов Илнар — суперкөндәлек иясе. Аның документы чип-чиста, чөнки ул аны тутырмый. Көндәлеккә расписание дә, өй эшләре дә язылмаган. Ә документта саннар бик күп. Аларның иң күбесе — «2»ле, сирәк кенә «3»ле дә бар. Илнар тәнкыйтьне яратмый. Ләкин көндәлек — документ, көндәлек — көзге...

«Ялкын» журналыннан

менә дигән — что надо
эләгә — попадает
уртача — средне(е)
сирәк — редко
ашыгып язганга күрә — из-за того что торопливо пишу

3. Бу көндәлекләрнең хуҗалары кемнәр? Тексттан алар турындагы җөмләләрне табып укыгыз.

4. Җөмләләрне дәвам итегез.

1. Ашыгып язганга күрә, ...
2. Көндәлекләребезне сыйныф җитәкчесе ... .
3. Тырышкан табар, ...
4. Галимов Илнар — ... .
5. Көндәлек — ... .

5. Җөмләләрне хат эчтәлеге эзлеклелегендә урнаштырыгыз.

Эльвираның, Рамилнең, Булатның, Алсуның көндәлекләре менә дигән. Көндәлекләребезне һәр атна саен сыйныф җитәкчебез тикшерә. Мин үзем ярыйсы укыйм. Маратның, Альбинаның, Люциянең, Рушаниянең, Рамиләнең һәм Ләйсәннең көндәлекләре уртача. Укытучы тикшергәч, берничә кешегә әләгә, чөнки көндәлек — документ, көндәлек — көзге. Көндәлеккә расписание дә, өй эшләре дә язылмаган. Ундүртебез 14 төрле. Илнар тәнкыйтьне яратмый.

6. Сез бу раслаулар белән килешәсезме?

— «Тырышкан табар, ташка кадак кагар» дигән мәкаль Дианага күбрәк туры килә.

— «Тырышкан табар, ташка кадак кагар» дигән мәкаль Эльвирага, Рамилгә, Булатка, Алсуга күбрәк туры килә.

— «Тырышкан табар, ташка кадак кагар» дигән мәкаль Маратка, Альбинага, Рушаниягә, Люциягә, Ләйсәнгә күбрәк туры килә.

— «Тырышкан табар, ташка кадак кагар» дигән мәкаль Галимов Илнарга туры килә.

7. Сез ничек уйлыйсыз, бу сыйфатлар кемгә күбрәк туры килә?

Диана		тырыш
Альбина		җитди
Эльвира		тәртипле
Булат		тәртипсез
Люция	?	белемле
Марат		акыллы
Рамил		игътибарлы
Илнар		игътибарсыз
Рамилә		ялкау
Рушания		максатына ирешүчән (целеустремлённый)

8. Сез бу фикерләр белән килешәсезме? Үзегезгә ошаган фикерләрне дәфтәрегезгә языгыз.

1. Көндәлек — укучыга бик кирәк әсбап.
2. Көндәлек 7 сыйныфта кирәк түгел, чөнки без — зурлар, өй эшләрен онытмыйбыз.
3. Өй эшләре онытыла, көндәлек 7 сыйныфта да кирәк.
4. Минем хәтерем бик яхшы, миңа көндәлек кирәкми.
5. Көндәлек еш кына өйдә кала, ә укытучы ачулана, шуңа күрә ул кирәкми.

9. «Ике көндәлек» хикәясендәге көндәлекләрнең хуҗалары турындагы фикерләрне искә төшерегез. Бу көндәлекләрнең хуҗалары нинди? Сезгә кайсы хуҗа ошый? Ни өчен?

Беренче хуҗа	Икенче хуҗа
Мин хуҗамны яратам. Ул мине саклап тота, теләсә кая ыргытмый, өйдә онытмый, яхшы билгеләр генә ала.	Ул мине теләсә кая ыргыта, оныта. Битләрем пычрак, бөгәрләнгән, «ике»леләре күп. Хуҗаң нинди булса, үзең дә шундый буласың икән.

10. Нокталар урынына төшеп калган репликаларны языгыз. Сөйләшергә өйрәнегез.

1. — ... ?
   — Өйдә калган.
   — Нишләп?
   — Онытгым.

2. — Көндәлегеңдә нинди билгеләр бар?
   — ... .
   — Син «3»ле билгесе аласыңмы?
   — ... .
   — Нигә көндәлектә юк?
   — ... .

3. — Көндәлегең кайда?
   — ... .
   — Миңа күрсәт әле.
   — ... .

11. «Көндәлек — документ, көндәлек — көзге» мәкаләсен сәнгатьле укырга өйрәнегез. Таблицага үз фикерләрегезне языгыз.

	Нинди билгеләр алалар?	Өй эшен ничек эшлиләр?	Дәрестә ничек катнашалар?
Менә дигән көндәлек хуҗалары	...	...	...
Уртача көндәлек хуҗалары	...	...	...
Суперкөндәлек хуҗасы	...	...	...

12. Таблица эчтәлеге буенча бер-берегезгә сораулар бирегез, үзара сөйләшегез.

20—21 нче дәресләр

1. Шигырьне укыгыз. Автор ни өчен шигырьнең исемен «Киңәш» дип атаган?

Киңәш

Күзең белән кара син,
Күңелең белән уйла син,
Уең уйлап, язуыңны
Ялгыш язып куйма син.
Кат-кат уйла хисапны,
Дөрес чыгар шул чакны.

Уйла җитез, уйла тиз,
Биш кат үлчә, бер кат кис!
Дәфтәрең чиста булсын,
Китабың көлеп торсын,
Ачып җибәргәндә син,
Үзлегеннән укылсын!

Ш.Маннур

хисап — математический счёт
дөрес чыгар — будет правильно
үзлегеннән укылсын — пусть непроизвольно читается
җитез — шустро

2. Шигырьдән II зат боерык фигыльләрне табыгыз. Бу фигыльләр ярдәмендә автор укучыларга нинди киңәшләр бирә?

3. Шигырьдәге киңәшләрне бер-берегезгә әйтегез.

4. Шигырьдән мәкальне табыгыз. Сез аны ничек аңлыйсыз?

5. Яхшы уку өчен кирәкле кагыйдәләрне искә төшерегез. Сез тагын нинди кагыйдәләр өстәр идегез?

— Яхшы уку өчен, дәрестә игътибарлы булырга кирәк.
— Яхшы уку өчен, көн дә дәрес әзерләргә кирәк.
— Яхшы уку өчен, яңалыкларны белергә кирәк.

— Яхшы уку өчен, дәфтәр, китапларны өйдә онытмаска кирәк.

— Яхшы уку өчен, ...

6. Посоветуйте другу:

— внимательно слушать учителя;
— чётко отвечать на уроке;
— быстрее думать;
— не писать с ошибками;
— семь раз отмерить, один раз отрезать.

7. Диалоглардан фигыльләрне табыгыз. Диалогларны үзара сөйләшергә өйрәнегез.

1. — Петя, син бу җөмләне дөрес язмагансың.
— Нигә алай дисең?
— Хатаң бар бит. Игътибар белән кабат укы.
— Әйе шул, ялгышканмын.

2. — Син кичә нишләдең?
— Дәрес әзерләдем. Мәсьәләләр чиштем, сочинение яздым. Ә син нишләдең?
— Мин дәрес әзерләдем. Инглиз телен кабатладым. Татар теленнән күнегүләр эшләдем.
— Тагын нишләдең?
— Әнигә булыштым. Идән юдым, кибеткә бардым.

3. — Айнур, мәсьәләне чиштеңме?
— Юк, уйлыйм, уйлыйм, чишеп булмый.
— Схема төзеп кара.
— Әйе шул, хәзер эшләп карыйм.

4. — Гөлшат Илдусовна, мин ялгыш яздым. Кабат язсам ярыймы?
— Әлбәттә, ярый. Дәфтәреңә, дөрес итеп, кабат яз.

8. Яхшы уку өчен нәрсәләр кирәк? Таблицаны тутырыгыз.

Яхшы укучының холык сыйфатлары	Яхшы уку кагыйдәләре
...	...

9. Убедите друга в том, что дневник — верный друг хорошего ученика.

10. Как скажете о том, что:

— вы говорите на татарском языке;
— вы сами решили задачу;
— вы пишете внимательно, без ошибок?

11. Түбәндәге схемалар буенча диалоглар төзегез.

1) — совет	2) — совет
— вопрос	— вопрос
— убеждение	— доказательство
— согласие	— согласие

Темалар: 1) Укучының дәрестәге тәртибе. 2) Укучының көндәлеккә, китапка карашы. 3) Яхшы укырга өндәү.

12. Как спросите у подруги:

— приготовила ли она домашнее задание;
— что им задали на дом;
— какие оценки она получила сегодня;
— какие уроки ей нравятся;
— правильно ли она решила задачу;
— правильно ли она решила примеры?

БЕЗ БЕРГӘ ЯЛ ИТӘБЕЗ

22—23 нче дәресләр

1. Исегездә калдырыгыз!

Причастие (сыйфат фигыль) — это неспрягаемая форма глагола, которая имеет признаки глагола и имени прилагательного. В татарском языке есть три временные формы: причастие настоящего, прошедшего и будущего времени.

2. Таблицаларны өйрәнегез һәм **исегездә калдырыгыз.** Сыйфат фигыльнең (причастие) барлык һәм юклык формалары нинди аффикслар ярдәмендә ясала?

Хәзерге заман сыйфат фигыль	
-учы/-үче	-а/-ә + торган -ый/-и + торган
сөйлә(мә)-үче кеше — (не) рассказывающий человек җырла(ма)-учы кыз — (не) поющая девочка	бар(мый)-а торган кеше — (не) идущий человек сөйләш(ми)-ә торган бала — (не) разговаривающий ребёнок җырлый (җырла-мый) торган кыз — (не) поющая девочка бии (бие-ми) торган малай — (не) танцующий мальчик

Үткән заман сыйфат фигыль
-ган/-гән -кан/-кән
җырлан(ма)-ган җыр — (не) спетая песня сөйлән(мә)-гән сүз — (не) сказанное слово ярат(ма)-к(г)ан эш — (не) любимая работа кит(мә)-к(г)ән кеше — (не) ушедший человек

Киләчәк заман сыйфат фигыль		
-ачак/-әчәк -ячак/-ячәк	-ар/-әр -ыр/-ер -р	-асы/-әсе -ыйсы/-исе
бар-ачак (бармаячак) юл — (не) предстоящая дорога кил-әчәк кеше (килмәячәк) — человек, который (не) должен прийти	аг-ар (акмас) су — вода, которая (не) будет течь бар-ыр (бармас) юл — дорога, которая (не) предстоит	бар-асы юл — дорога, которая предстоит юклык формасы кулланылмый

3. Сыйфат фигыльләрнең заманнарын билгеләгез.

Керүче кеше, эшлисе эш, эшләнмәгән эш, барыр җир, хезмәт сөя торган кеше, чана шуучы малайлар, йоклар вакыт, киләсе кунак, китап укучы кыз, телевизор караучы малай.

4. Җөмләләрне тәрҗемә итегез. Сыйфат фигыльләрнең астына сызыгыз, заманнарын билгеләгез.

1. Сәхнәдә җырлаучы кыз. 2. Яхшы биегән малайга озак кул чаптылар. 3. Без барачак концертта Уфадан килгән артистлар чыгыш ясый. 4. Җырлаган кызның исеме — Гөлия, биегән кыз — Алия, шигырь сөйләгән егет Тимур иде.

5. Рәсемнәргә карагыз. Сыйфат фигыльләрне кулланып, җөмләләр төзегез.

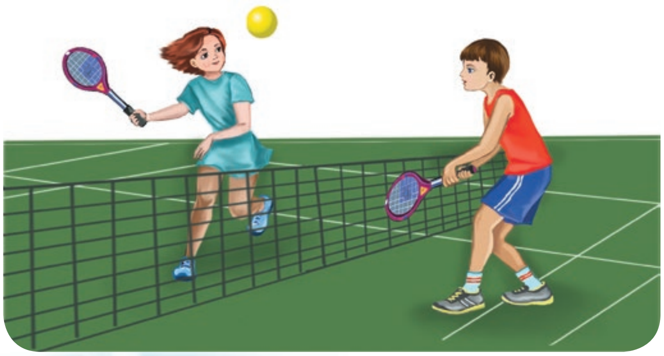

6. Нокталар урынына бирелгән сыйфат фигыльләрне өстәп языгыз.

... кеше	... иптәш	... тамашачы
... укучы	... авылдаш	... сәхнә остасы
... күрше	... дус	... юл

С ы й ф а т   ф и г ы л ь л ә р: көрәшәчәк, күп сөйләшә торган, очрашкан, язмый торган, кул чабучы, җырлый торган, яраткан, ашыгучы, барачак.

7. Уточните:

— из какого класса поющая девочка;
— кому отправлены написанные письма;
— понравилась ли друзьям выполненная работа.

8. Убедите друга в том, что:

— к предстоящей контрольной работе нужно хорошо подготовиться;
— надо купить билеты на предстоящий спектакль;
— прослушанная музыка относится к классике.

9. Посоветуйте другу:

— прочитать понравившуюся книгу;
— сходить в цирк, приехавший в наш город;
— сходить на концерт артистов, приехавших из Казани.

24—25 нче дәресләр

1. Исегездә калдырыгыз!

Җөмләнең баш кисәкләре (главные члены предложения) — ия (подлежащее) һәм хәбәр (сказуемое)

Подлежащее (ия) — главный член предложения, который обозначает предмет речи и отвечает на вопросы именительного падежа кто? (кем?) что? (нәрсә?).

Сказуемое (хәбәр) — главный член предложения, который обозначает то, что говорится о предмете речи, отвечает на вопросы что делает? какой он? кто он такой? что такое предмет?

Например: Мәктәптә укулар башланды. Илнур мәктәпкә ашыга. Ул — тырыш укучы. Илнур укытучыга матур чәчәкләр бүләк итә.

Иярчен кисәкләргә (второстепенные члены предложения) аергыч (определение), хәл (обстоятельство), тәмамлык (дополнение) керә.

2. Җөмләләрне үрнәктәгечә киңәйтеп языгыз. Җөмләнең баш һәм иярчен кисәкләрен билгеләгез, сорауларын әйтегез.

Ү р н ә к: Ял иттем.
Мин ял иттем.
Мин кичә ял иттем.
Мин кичә бик яхшы ял иттем.
Мин кичә циркта бик яхшы ял иттем.

1. Ул бии. 2. Без күңел ачтык.

3. Җөмләләрне укыгыз, ия белән хәбәрне билгеләгез.

1. Казанда Муса Җәлил исемендәге опера һәм балет театры бар. 2. Опера җырчысы Фёдор Шаляпин озак еллар Казанда яшәгән. 3. Бу театрда Фёдор Шаляпин исемендәге халыкара опера фестивале уткәрелә.

4. Сүзләрне дөрес укыгыз, транскрипция билгеләре белән языгыз, тәрҗемәләрен табыгыз.

Вакыт, файдаланырга, теләгәнчә, ятам, туктаусыз, ирекле, кызыклы, аңлашылмый, кайберәүләр, файдасыз.

5. Исегездә калдырыгыз!

Бер — один; **берәүләр** — кто-то, одни; **ике** — два; **икенчеләр** — другие, остальные; **өч** — три; **өченчеләр** — третьи.

М ә с ә л ә н: Берәүләр кыш ярата, икенчеләр — җәй.

6. Сүзләрнең тамырын (корень) табыгыз, ясалышларын билгеләгез, тәрҗемә итегез.

Файда — файдалы, файдасыз, файдалан.

7. Диалогны укыгыз, нокталар урынына төшеп калган репликаларны өстәгез.

— Петя, вакытың ничек үтте?
— Файдалы.
— Ни өчен файдалы, дисең?
— ... . Ә синең вакытың ничек үтте?
— Файдасыз.
— Ни өчен файдасыз, дип уйлыйсың?
— ... .

8. Диалогны үзара сөйләшегез.

— Оксана, әйдә театрга барабыз.
— Яхшы идея. Мин риза. Ә нинди театрга барабыз?
— Качалов исемендәге рус драма театрына.
— Ә нинди спектакль була?
— Чеховның «Чия бакчасы» спектакле.
— Бик шәп. Барабыз.

9. Баганалап бирелгән сүзтезмәләрне капма-каршы мәгънәләре буенча (по противоположному значению) парлап языгыз, җөмләләр төзегез.

тик ятам	?	күңелсез хәл
ял вакыты		эш эшлим
кеше кушканча		эш вакыты
кызыклы хәл		үзем теләгәнчә

10. Үрнәк буенча дәвам итегез, җөмләләр төзегез.

1) дәрес вакыты
   дәрестән соң вакыт
2) уку ...
   ...
3) эш ...
   ...
4) ял ...
   ...

11. Диалогны үзара сөйләшегез.

— Максим, хәзер сәгать ничә?
— Хәзер 12:10 (беренче ун минут).
— Кино ничәдә башлана?
— Кино 13:00 башлана.
— Без паркка сәгать ничәдә барабыз?
— Паркка 15:00 барабыз.

26—28 нче дәресләр

1. Дөрес тәрҗемәне икенче төркемдәге җөмләләрдән табыгыз.

1. Бу фикерең бик яхшы, мин синең белән килешәм.
   Юк, мин риза түгел, без яхшы ял итә беләбез.
   Мин шулай уйлыйм: китап уку — файдалы шөгыль.
2. Нет, я не согласен, мы умеем хорошо отдыхать.
   Я так думаю: чтение книг — полезное занятие.
   Твоё мнение очень хорошее, я согласен с тобой.

2. Ләйсән исемле кыз «Ялкын» журналына менә нинди фикерләр язып җибәргән. Сез аның сорауларына ничек җавап бирер идегез?

Буш вакыт... Ул нинди вакыт? Аны ничек файдаланырга? Бу сорауларга төрлечә җавап бирәләр. Берәүләр: «Буш вакыт ул минем өчен. Мин үзем теләгәнчә яшим. Я урамда йөрим, я тик ятам», — ди. Икенчеләр: «Мин, буш вакытым булса, бертуктаусыз төрле фильмнар карар идем», — диләр. Өченчеләр: «Буш вакыт ул — дәрестән тыш вакыт, өйдә булышканнан соң калган вакыт. Ул — ирекле вакыт, теләсәң ни эшләргә була», — диләр. Кайберәүләр буш вакытта төрле

китаплар укырга яраталар. Ә кемнәрдер театр, концертларга йөриләр.

Шунысы ачык: буш вакытны файдалы яки файдасыз үткәрергә була. Миңа калса, буш вакытны файдалы үткәрсәң, үзеңә яхшы була. Шуңа күрә дә мин, буш вакытым булса, я китап укыйм, я әтием белән шахмат уйныйм. Әлбәттә, телевизордан кызыклы тапшырулар булса, аларны да онытмыйм. Ләкин урам буйлап бер файдасызга тик йөрүне һич яратмыйм. Әле кайбер кызлар һәм малайларның кулында сигарет, пиво шешәләре дә күрәсең. Шунысы аңлашылмый: моннан кемгә файда?

үзем теләгәнчә — по-своему   **тик яту** — бездельничать

3. Рәсемнәргә карагыз һәм әйтегез: балалар буш вакытларын ничек үткәрәләр?

4. 2 нче күнегүдәге тексттан баш кисәкләре (иясе дә, хәбәре дә) булган җөмләләрне табыгыз, тәрҗемә итегез.

5. Буш вакыт турындагы фикерләрне табып укыгыз, бер-берегезгә сөйләгез.

6. Бирелгән җөмләләрне үрнәк буенча киңәйтеп языгыз.

Үрнәк: Минем ял көнем. Минем ял көнем булмый. Минем ял көнем кайчакта булмый. Минем ял көнем кайчакта булмый, чөнки эшем күп.

1. Буш вакыт. 2. Тиз йөри.

7. Исегезгә төшерегез!

Если подлежащее и сказуемое в татарском языке выражены именами существительными или частями речи в значении имени существительного (местоимение, имя действия) в именительном падеже, то между ними ставится тире. Например: Мәскәү — Россиянең башкаласы. Әнием — укытучы. Минем яраткан шөгылем — теннис уйнау.

8. Җөмләләрне укыгыз. Ия белән хәбәр арасында тыныш билгесен языгыз.

1. Китап уку файдалы эш.
2. Бакчада эшләү әти-әнигә зур ярдәм.
3. Вакытны дөрес файдалану тәрбиялелек билгесе.
4. Туктаусыз компьютерда уйнау вакытны файдасыз уздыру.

9. Ләйсән буш вакытын ничек уткәрә? Аның фикерләрен аерып языгыз, бер-берегезгә сөйләгез.

10. Диалогны үзара сөйләшегез.

— Альбина, әйдә китапханәгә барыйк әле.

— Нигә?

— Миңа Александр Сергеевич Пушкинның әсәрләре кирәк.

— Миндә аның әсәрләре бар.
— Нинди әсәрләре бар?
— «Борис Годунов», «Капитан кызы», «Евгений Онегин», «Руслан һәм Людмила».
— Миңа «Капитан кызы» кирәк.

29—30 нчы дәресләр

1. **Исегездә калдырыгыз!**

Теркәгечләр (союзы)

Тезүче (сочинительные) һәм **иярТүче (подчинительные)** теркәгечләр була.

Тезүче теркәгечләр

1) **Җыючы (собирательные):** һәм, да/дә, та/тә, янә, ни һ.б.
2) **Каршы куючы (противительные):** ләкин, ә, тик, әмма һ.б.
3) **Бүлүче (разделительные):** я, яки, яисә, әле, әллә һ.б.

Ияртүче теркәгечләр

Чөнки, әгәр, гүя, ягъни, ки, гәрчә һ.б.

2. Бу теркәгечләрне тиешле баганаларга урнаштырыгыз.

Һәм, ләкин, әмма, я, яисә, ә, да/дә, та/тә, тик, исә, яки.

Җыючы	Каршы куючы	Бүлүче
...	...	...

3. Җөмләләрне дәвам итегез.

1. Минем буш вакытым аз, чөнки ... .
2. Буш вакытым күп, шуңа күрә ... .
3. Буш вакытта нишләргә белмим, чөнки ... .
4. Буш вакытны файдалы үткәрәм, ләкин ... .

4. Сез бу фикерләр белән килешәсезме? Төркемнәрдә үзара сөйләшегез.

— Буш вакыт — дәресләрдән тыш вакыт.
— Буш вакыт барлык эшләр беткәннән соң була.
— Буш вакытны файдасыз үткәрергә дә ярый, чөнки ул — буш вакыт.
— Буш вакыт ул урамда йөрер өчен, бары тик ял итү өчен генә.
— Буш вакытта спорт белән шөгыльләнергә кирәк.
— Буш вакытны файдалы үткәрсәң, үзеңә яхшы була.
— Буш вакыт ул дискотекаларга йөрер өчен.
— Буш вакыт ул бертуктаусыз төрле кызыклы тапшырулар карар өчен.

5. Җөмләләрне язып бетерегез. Җөмлә эчтәлеге буенча бер-берегезгә сораулар бирегез, үзара сөйләшегез.

1. Әгәр минем буш вакытым булса, ...
2. Минем буш вакытым аз булса, ...
3. Минем буш вакытым күп булса, ...
4. Буш вакытта нишләргә белсәм, ...
5. Буш вакытны файдалы үткәрсәм, ...

6. Сезнең буш вакытыгыз бармы? Сезнеңчә, буш вакыт нәрсә ул? Сез аны ничек үткәрәсез? Төркемнәрдә фикер алышыгыз. Дәфтәрегезгә языгыз.

7. Диалогны укыгыз, үзара сөйләшегез. Алмаз дөрес эшләгәнме?

— Алмаз, кичә өйдә нишләдең?
— Дәресләремне әзерләдем дә чаңгы шуарга чыктым.
— Кем белән шудың?
— Дусларым белән шудым.
— Урамда суык иде, туңмадыгызмы соң?
— Юк, мин кышкы табигатьне яратам, тиз хәрәкәтләнгәч туңмадык.

8. Диалогларны укыгыз, аларны сәхнәләштерегез. Сезгә кайсысы ошый?

1. — Наилә, буш вакытың булса, син нишлисең?

— Буш вакытым булса, Интернетка керәм, дусларым белән очрашам.

— Минем буш вакытым бар. Әйдә дискотекага барабыз.

— Әйдә, мин риза.

2. — Айзат, ял көне кич нәрсә эшлисең?

— Белмим әле.

— Әйдә кинога барабыз.

— Әниләр рөхсәт итсә, әлбәттә, барабыз.

3. — Петя, әйдә китапханәгә барабыз.

— Син китап укырга яратасыңмыни?

— Әйе, мин, буш вакытым булса, китап укыйм.

— Ә мин телевизор карарга яратам.

9. Спросите у друга:

— любит ли он ходить в театр;
— с кем он ходит в театр;
— какие спектакли он смотрел.

31—33 нче дәресләр

1. Рәсемнәргә карагыз. Бу нинди театр биналары? Бу театрлар турында фикер алышыгыз.

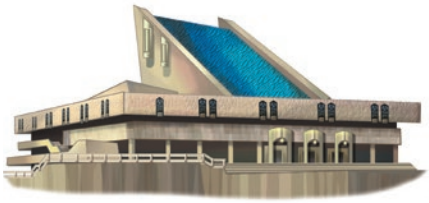

2. Диалогларны дәвам итегез, сөйләшергә өйрәнегез.

1. — Наташа, шәһәргә цирк килгән!
— Чынлапмы?
— Әйе, әйдә барабыз.
— Кайчан? Кемнәр белән?
— ... .

2. — Алсу, син кичә кая бардың?
— Концертка.
— Кем белән?
— Гаиләбез белән.
— Күңелле булдымы?
— ... .

3. — Концертка нинди артистлар килгәннәр?
— Яшь артистлар.
— «Эссе» төркеме бар идеме?
— Әйе, бар иде.
— Тагын нинди артистлар бар иде?
— ... .

3. **Исегезгә төшерегез!**

Имя действия (исем фигыль)

Имя действия — это форма глагола, которая имеет признаки глагола и имени существительного. Образуется присоединением к основе аффиксов **-у/-ү**: кайту, китү, әзерләү, керү.

Барлык формасы:	Юклык формасы:
Нишләү?	**Нишләмәү?**
ярат + у (ярату)	ярат + ма + у
җый + у (җыю)	җый + ма + у
ти + ү (тию)	ти + мә + ү
тап + у (табу)	тап + ма + у

4. Буш вакытны файдалы һәм файдасыз үткәрергә мөмкин. Фикерегезне таблицага языгыз, исем фигыльләр кулланыгыз.

Файдалы үткәрү	Файдасыз үткәрү
...	...

5. Текстны укыгыз. Күрше апа соравына сез ничек җавап бирерсез?

Эштән кайтканда, мине күрше апа туктатты. Эскәмиядә яшьләр тәмәке тартып утыралар иде. Күрше апа болай диде: «Менә бу малайлар көнозын шушында утыралар, тәмәке тарталар, кычкырып-кычкырып көләләр, тирә-якка төкерәләр. Аларның эшләре юкмы әллә? Күпме вакытлары тәмәке тартып кына уза. Минемчә, бу бер дә әйбәт түгел, ә синеңчә?»

6. **Исегездә калдырыгыз!**

Своё мнение можно выразить следующим образом:
1) риза — согласен;
2) мин тулысынча риза — я полностью согласен;
3) мин өлешчә риза — я частично согласен;
4) юк, минем уйлавымча, алай ук түгел — нет, по-моему, это не совсем так;
5) юк, мин риза түгел (мин килешмим) — нет, я не согласен;
6) әйе, минемчә, бу бик дөрес — да, это, по-моему, совершенно правильно;
7) мин дә шулай уйлыйм — я тоже так думаю;
8) әйе, бу шулай — да, это так.

7. Нокталар урынына үз фикерегезне белдергән сүзләрне өстәп языгыз.

1. ... , күрше апа хаклы.
2. ... , эскәмиядә тәмәке тартып утыру әйбәт түгел.
3. ... , тирә-якка төкерү — әдәпсезлек билгесе.

8. Җөмләләрне дәвам итегез, сораулар куегыз, үзара сөйләшегез.

1. Эскәмиягә утырып ял итәргә була, ләкин ... .
2. Тәмәке тарту — начар гадәт, чөнки ... .
3. Эскәмия — ял итү урыны, шуңа күрә ... .
4. Буш вакытны дөрес файдаланырга кирәк, чөнки ... .
5. Малайларга күңелле булды, ә ... .
6. Малайлар яхшы ял итмәделәр һәм ... .
7. Ул тәмәке тартмый, буш вакытында спорт түгәрәгенә йөри, шуңа күрә ... .

9. Иптәшегез белән аның ял итүе турында схема буенча сөйләшегез, кереш сүзләрне кулланыгыз.

1) — сорау
— җавап
— киңәш
— килешмәү
— аңлату
— килешү

2) — сорау
— җавап
— сорау
— дәлилләү
— килешү

10. Укыгыз, фикерләшегез, нәтиҗә ясагыз. Чыгыш әзерләгез.

Бөтендөнья сәламәтлек саклау оешмасы кисәтүенчә, ел саен дөньяда, тәмәке тарту аркасында, 2 миллион кеше авырып үлә.

11. 5 нче күнегү эчтәлеге буенча күрше апаның соравына җавап языгыз.

34 нче дәрес

1. Сүзтезмәләрнең һәм сүзләрнең тәрҗемәсен табыгыз, дәфтәрләрегезгә языгыз.

Асылынып бара, шаярып йөри, ябышып бара, чаялык, егетлек, өлгерлек, ялгыш, ялгышкан, култык таягы.

2. Сүзләрнең антоним парларын табыгыз, транскрипция билгеләре белән языгыз.

куркак		ялгыш
дөрес	?	кыю
тыйнак		эшчән
ялкау		чая

3. Сүзләргә кушымчалар өстәп, яңа сүзләр ясагыз, тәрҗемә итегез. Ул сүзләр белән җөмләләр төзегез.

егет
өлгер
батыр
көчле
тәртипсез

-лык
-лек

4. Җөмләләрдән исем фигыльләрне табыгыз, ия белән хәбәрне билгеләгез.

1. Трамвайга асылынып бару — тәртипсезлек. 2. Трамвайга асылынып бару көчлелек түгел. 3. Трамвайга асылынып бару — бушка вакыт уткәрү. 4. Әнигә ярдәм итү — өлгерлек.

5. Фигыльләрне үрнәктәгечә үзгәртеп әйтегез.

Ү р н ә к: Бас — баскан — басып.
Саклан, асылын, шаяр, ябыш, ярыш, атла, ялгыш.

6. 5 нче күнегүдәге үзгәртелгән фигыльләрне нокталар урынына куеп укыгыз, җөмләләр төзегез.

... йөри, ... атлый, ... килә, ... бара, ... сөйләшә, ... баса.

7. Нокталар урынына фигыльләрне куеп укыгыз, җөмләләрнең ия белән хәбәрен әйтегез.

1. Без, трамвайга асылынып, шаярып ... . 2. Без бу эшне егетлек, өлгерлек дип ... . 3. Бер аяк белән басып, бер кул белән тотынып ... идек. 4. Без вакытны бушка ... , әнигә эштә ярдәм ... .

8. Посоветуйте другу:

— не цепляться за трамвай;
— не баловаться в транспорте;
— осторожно выходить из транспорта;
— быть внимательным на дороге.

35—37 нче дәресләр

1. Шигырьне укыгыз. Малай кайчан сакланып атлый башлаган?

Ялгыш адым

Трамвайга асылынып
Йөргән чакта, шаярып,
Уйлагандыр — егетлек,
Өлгерлек бу, чаялык!

Бер аяк белән баскан,
Бер кул белән ябышкан.
Бик тә хәтәр ярышкан,
Бик тә хәтәр ялгышкан...

Калган ялгыш адымда
Ялгыш баскан аягы:
Сакланып кына атлый
Хәзер култык таягы...

Ш.Галиев

чаялык — лихость
култык таягы — костыль
шаярып — шутя
хәтәр — опасно
асылынып — повиснув
өлгерлек — ловкость

2. Бу сүзләрне дөрес укыдыгызмы?

[йаᵒзы̆лға́н], [бŏзŏлға́н], [йӗгэтлэ́к], [өлгөрлө́к], [йаᵒбы̆шқа́н], [йорт], [йаᵒры̆шқа́н], [йаᵒлғы̆шқа́н], [қулты́қ].

3. Бу раслаулар белән килешәсезме? Төркемнәрдә фикерләшегез.

1. Трамвайга асылынып бару — өлгерлек.
2. Трамвайга асылынып бару — тәртипсезлек.
3. Трамвайга асылынып бару — көчлелек.
4. Трамвайга асылынып бару — бушка вакыт үткәрү.
5. Трамвайга асылынып бару — егетлек.
6. Әнигә эштә ярдәм итү — өлгерлек.
7. Әнигә эштә ярдәм итү — көчлелек.
8. Әнигә эштә ярдәм итү — егетлек.

4. Сорауларга җавап бирегез.

1. Шәүкәт Галиев ни өчен шигырьне «Ялгыш адым» дип атый?
2. Ялгыш адым нинди нәтиҗәгә китерә?
3. Өлгерлек, чаялыкны сез нәрсәдә күрәсез?

5. Егетлек нәрсә ул? Үз фикерегезне белдерегез.

1. Буш вакытта дискотекага йөрү егетлекме?
2. Дачада җир казу, эш эшләү егетлекме?
3. Сыра эчеп, яшьтәшләрең белән урамда йөрү егетлекме?
4. Кызларга авыр эштә булышу егетлекме?
5. Классны җыештыруда катнашу егетлекме?
6. Спорт белән шөгыльләнү егетлекме?
7. Кызларга төрле кушаматлар тагу егетлекме?
8. Подъезд стенасына төрле рәсемнәр ясау егетлекме?

6. Төркемнәрдә 5 нче күнегү эчтәлеге буенча фикер алышыгыз. «Бездәге үрнәк сыйфатлар» темасына чыгыш әзерләгез.

7. Узнайте у друга (подруги):

— как он (она) проводит свободное время;
— есть ли у него (неё) сегодня свободное время;

— куда он (она) сегодня идёт;

— пойдёт ли он (она) в библиотеку, на дискотеку, в спортзал, на стадион.

8. Допустим, вас пригласили на дискотеку. Откажитесь и объясните причину.

9. Рәсемнәргә карап, буш вакытны файдалы үткәрү турында сөйләгез. Төркемнәрдә фикер алышыгыз, чыгыш әзерләгез.

38 нче дәрес

1. Нокталар урынына тиешле тартым кушымчаларын куеп языгыз.

минем йорт..., сүз...
синең йорт..., сүз...
аның йорт..., сүз...

безнең йорт..., сүз...
сезнең йорт..., сүз...
аларның йорт..., сүз...

2. Сүзләрне укыгыз, нинди аффикслар ялганганын әйтегез, аларны аерып языгыз.

Подъездына, тактасын, сүзләренә, бабаларына, күзенә, исемнәрен, эшләреннән, дошманнарына.

3. Сүзтезмәләрдәге тартымлы исемнәрне таблицага языгыз.

Б.к.	И.к.	Ю.к.	Т.к.	Ч.к.	У.-в.к.
...	...	...	...	...	...

Сүзтезмәләр: йортның подъездына, класс тактасын, аларның сүзләре, малайларның автографларында, бабаларының эшен, дошман күзенә, үз исемнәрен, мәктәп укучыларының.

4. Сүзләрнең антоним парларын табыгыз, җөмләләр төзегез.

матур
аңгыра
башлый
дус
хурлый
ясый

?

бетерә
мактый
акыллы
ямьсез
боза
дошман

5. 3 нче күнегүдәге тартымлы исемнәр белән җөмләләр төзегез.

39—41 нче дәресләр

1. Бу сүзләрне дөрес укырга өйрәнегез, тәрҗемә итегез. Алар сезгә шигырьне аңларга ярдәм итәр.

Подъездына, язылмаган, бозылмаган, бутыйлар, мактамыйлар, боргалый, калдыра, дәвам итәләр.

2. Шигырьне укыгыз. Подъезддагы язулар белән Рейхстагтагы язулар берме?

Подъезддагы язулар

Безнең йортның подъездына
Ни генә язылмаган,
Ничек кенә бозылмаган,
Ни генә сызылмаган...
Бутыйлардыр бу малайлар,
Ахры, класс тактасын.
Ләкин мондый сүзләр өчен
Аларны кем мактасын?
Юк шул, мондый язу өчен
Бер кеше дә мактамас.
Сүзләре нинди бит әле:
«Штирлиц», «Тарзан», «Фантомас»...
«Булдылар монда кичә
Гөлнур + Халисә»,
«Гөлназ + Мөхәммәт = мәхәббәт».
«И Нургали, Нургали
Башын-күзен боргалый».
«Дәниф — дурак»,
«Илгиз — дуңгыз»,
«Мифтахетдин — аңгыра»...
Малайлар әнә шундыйрак
Автографлар калдыра.
Хәтта аннан да «матуррак»
Сүзләр язып китәләр.
Имештер, бабаларының
Эшен дәвам итәләр...

Аларның бабалары да,
Кереп дошман күзенә,
Исемнәрен язып кайткан
Рейхстагның үзенә!

Р.Миңнуллин

ни генә язылмаган — что только не написано
ничек кенә — как только
бозылмаган — не испорчено
имештер — дескать
бутыйлардыр — путают, наверное
аңгыра — глупый
мәхәббәт — любовь

3. Бу җөмләләрнең эчтәлеге шигырь эчтәлегенә туры киләме?

1. Малайлар подъездга берни дә язмаган.
2. Малайлар подъездга ни генә язмаган.
3. Подъездда начар сүзләр язылмаган.
4. Подъездның буяулары бозылган.
5. Малайлар бер-берсе турында начар сүзләр язганнар.

4. Җөмләләрне дәвам итегез.

1. Безнең йортның подъездында ... . 2. Подъезд стенасына ни генә ... . 3. Мондый язу өчен ... . 4. Малайлар шундый автографлар ... . 5. Имештер, бабаларының ... .

5. Шигырьнең соңгы куплетын укыгыз. Сез аны ничек аңлыйсыз? Рейхстагка Кызыл Армия солдатлары язган сүзләрне Интернеттан табыгыз. Җиңү көне турында сез нәрсәләр сөйли аласыз?

6. Как скажете о том, что:

— нельзя писать на стенах в подъезде;
— за слова, написанные на стенах в подъезде, никто не похвалит;
— нельзя оставлять свои автографы везде?

7. Схемалар буенча диалоглар төзегез.

1) — сорау
— җавап
— тәкъдим
— килешү

2) — сорау
— каршы сорау
— аңлату
— килешү

Темалар: Подъезддагы язулар. Подъезддагы чисталык.

8. Посоветуйте другу:

— не писать на стенах в подъезде;
— не портить стены в подъезде;
— не хвастаться плохими поступками;
— не чиркать на стенах в подъезде;
— не мусорить в подъезде;
— помогать пожилым людям, живущим в вашем подъезде.

9. Бу раслаулар белән килешәсезме? Фикерләрегезне бер-берегезгә дәлилләп (аргументируя) сөйләгез.

1. Подъезд стеналарына яхшы сүзләр язарга ярый.
2. Подъезд стенасына рәсем ясаган өчен мактыйлар.
3. Кеше автографын бар җирдә дә калдыра ала.
4. Подъезд стенасы класс тактасы түгел, анда язарга ярамый.

10. Әйтик, сезнең подъезд чисталык буенча беренче урынны алды. «Безнең йортның подъезды» дигән темага кечкенә хикәя төзегез.

11. Үзегез язган хикәяне төркемнәрдә бер-берегезгә сөйләгез.

ӨЛКӘННӘР ҺӘМ КЕЧКЕНӘЛӘР

42—43 нче дәресләр

1. Исегезгә төшерегез!

Ия, хәбәр — җөмләнең **баш кисәкләре. Аергыч** (определение), **хәл** (обстоятельство), **тәмамлык** (дополнение) — җөмләнең **иярчен кисәкләре** (второстепенные члены предложения).

2. Исегездә калдырыгыз!

Определение (аергыч) — второстепенный член предложения, который обозначает качество, свойство, количество или принадлежность предмета и отвечает на вопросы какой? чей? который? Определение подчиняется любому члену предложения, выраженному именем существительным или другой частью речи в роли имени существительного.

Исемне ачыклап килеп, **нинди? ничәнче? кайсы? кемнең? нәрсәнең?** сорауларына җавап булган җөмлә кисәге **аергыч** дип атала. Барлык сүз төркемнәре дә аергыч була ала.

Мисаллар: Минем тугрылыклы дустым бар. Ләйсәннең көндәлеге өстәлдә ята. Мин җиденче сыйныфта укыйм. Кызларга игътибарлы егетләр ошый.

3. Җөмләләрне укыгыз, аергычларны билгеләгез.

1. Кешеләргә әдәпле эндәшергә кирәк. 2. Тәрбияле кешене һәркайда яраталар. 3. Миңа тырыш кешеләр ошый. 4. Мин сиңа яхшы дуслар телим. 5. Әдәп төбе — матур гадәт. 6. Әнисе улына тыныч йокы теләде. 7. Тәмле телле булу өчен, нишләргә кирәк?

4. Бирелгән сыйфатларның антонимнарын табыгыз, алар белән җөмләләр төзеп языгыз. Җөмләләрдә аергычларны билгеләгез, аларга сораулар куегыз.

Әдәпле, гади, өлкән, җылы, күңелле, тәмле, кечкенә, тәртипсез.

5. Сүзләрне транскрипция билгеләре белән языгыз, дөрес укырга өйрәнегез, тәрҗемәләрен сүзлекләрдән табыгыз.

Өлкәннәр, кечкенәләр, оныклар, уллар, мөнәсәбәт, үзләренчә, һәркем, яшьтәшләр, аралашу.

6. 4 нче күнегүдәге сүзләр белән сүзтезмәләр, җөмләләр төзеп языгыз.

7. Бирелгән исемнәр белән сыйфат+исем, исем+фигыль конструкцияләре нигезендә сүзтезмәләр төзегез.

Исемнәр: бабай, абый, әни, әти, яшьтәш, онык, кыз, бала, ир-ат, хатын-кыз, кызлар, малайлар.

8. 7 нче сыйныф укучысы Илдар язган хатны укыгыз. Сез аның белән килешәсезме?

Өлкәннәр белән кечкенәләрнең үзара мөнәсәбәте һәрвакыт күп сорау тудыра. Өлкәннәр дип әби-бабайларга, әти-әниләргә, апа-абыйларга әйткәнне сез беләсез. Ә кечкенәләр — өлкәннәрнең кызлары, уллары, оныклары. Шунысы кызык: кечкенәләр үзләренчә яшәргә тели. Алар күбрәк уйнарга, яшьтәшләре белән очрашырга, дискотекаларга йөрергә, музыка тыңларга яраталар.

Ә өлкәннәр моңа риза түгел. Өйдә күбрәк булсаң, булышсаң, аларны тыңласаң, син әйбәт. Әйе, һәркем үзенчә хаклы. Әлбәттә, өлкәннәрне хөрмәт итәргә кирәк. Ләкин иптәшләр белән аралашу шулкадәр рәхәт, кайчагында өйгә кайту да онытыла... Кечкенә чакта төрле ялгышулар була шул инде.

Әбием: «Һәр эштә тәртип булырга тиеш», — ди. Бәлки, ул хаклыдыр?..

«Сабантуй» газетасыннан

үзара мөнәсәбәт — взаимоотношения
яшьтәшләр — ровесники

9. Җөмләләрне дәвам итегез.

1. Өлкәннәр дип без ... . 2. Кечкенәләр дип без ... . 3. Иптәшләр белән аралашу ... . 4. Кечкенә чакта төрле ... . 5. Әлбәттә, өлкәннәрне ... .

10. Нокталар урынына кем күбрәк сүзләр яза ала? Җөмләләргә сораулар куегыз, үзара сөйләшегез.

Кечкенәләр ... ярата. Өлкәннәр ... куша.

11. Дуслар белән очрашу, дискотекага бару, музыка тыңлау турында диалоглар төзегез, үзара сөйләшегез.

12. Диалогларны укыгыз, үзара сөйләшегез.

— Коля, сезнең гаиләдә кемнәр бар?
— Әбием, бабам, әнием, әтием, абыем бар.

— Алар сезнең белән яшиме?
— Әйе, әбием бик мәрхәмәтле (добрый) кеше, ә бабам усалрак.
— Әтиең кайда эшли?
— Заводта.
— Кем булып эшли?
— Токарь.

13. 12 нче күнегүдәге диалогка охшаш диалоглар төзегез, үзара сөйләшегез.

44—45 нче дәресләр

1. Исегездә калдырыгыз!

Дополнение (тәмамлык) — второстепенный член предложения, который выражает различные значения объекта, иногда и исполнителя, отвечает на вопросы косвенных падежей существительных, местоимений. Дополнение подчиняется любому члену предложения, выраженному словами со значением действия, состояния или признака.

Эш-хәрәкәт белдерә торган сүзгә ияреп килгән һәм аның үтәлүенә бәйле предметны, затны күрсәткән иярчен кисәк **тәмамлык** дип атала.

Ул **кемгә? нәрсәгә? кемне? нәрсәне? нәрсә белән? кем белән? нәрсә турында? кем турында? кемнән? нәрсәдән?** сорауларына җавап бирә.

Мисаллар:
Мин хат язам.
Мин әнигә хат язам.
Мин ручка белән хат язам.
Мин бәйрәм турында хат язам.
Егетләр тыйнак, эшчән, тәрбияле кызларны яраталар.

2. Җөмләләрдән тәмамлыкларны табыгыз, аларга сораулар куегыз.

1. Кларага яшьтәшләре белән дөрес аралашырга кирәк.
2. Тәрбияле кешеләр яхшы кешедән үрнәк алалар.
3. Өлкәннәрне һәрвакыт хөрмәт итәргә кирәк.
4. Безнең сыйныфта әдәплелек турында класс сәгатьләре еш була.

3. Как скажете о том, что:

— друг другу всегда нужно помогать;
— воспитанный человек уступает место старшим;
— вы хотите прочитать книгу о правилах этикета?

4. Хәләф Гардановның әдәплелек турындагы хикәясен укыгыз. Кем юл бирергә тиеш? Хикәянең эчтәлеген сөйләргә өйрәнегез.

Ничек кирәк?

Тар басмада Илдар белән Ирек очраштылар. Малайларның берсе зур, икенчесе кечерәк. Илдарга — унике яшь, Иреккә — сигез. Берсе дә юл бирми боларның. Илдар: «Мин өлкән, ул мине хөрмәт итәргә тиеш», — дип уйлый, ә Ирек: «Мин кечкенә, ул кечкенәләргә юл бирергә тиеш», — ди.

Мондый очракта нишләргә? Кем юл бирергә тиеш?

5. Тексттан аергыч һәм тәмамлыкларны табыгыз, аларга сораулар куегыз.

6. Илдар белән Иреккә нинди киңәшләр бирер идегез?

7. Илдар яки Ирек әдәпле малайлар булсалар, алар арасында нинди сөйләшү булыр иде?

8. Мәхмүт дөрес эшләдеме?

Мәхмүт мәктәпкә чапты. Урамда ул бер ападан:
— Вакыт күпме? — дип сорады.
Апа сәгатен карап әйткәнче, Мәхмүт ашыгып китеп барды. Уйлап карагыз әле: Мәхмүт ничә хата ясады?

Х.Гардановтан

9. Мәхмүт хата ясамаса, хикәя ничек үзгәрер иде? Дәфтәрегезгә языгыз.

46—48 нче дәресләр

1. Исегездә калдырыгыз!

Обстоятельство (хәл) — второстепенный член предложения, который обозначает место, время, причину, цель, условие, образ действия и отвечает на вопросы **где? когда? почему? с какой целью? при каком условии? как? сколько?** и другие.

Билгенең билгесен, эш-хәрәкәтнең үтәлү урынын, вакытын, сәбәбен, максатын, шартын, рәвешен, күләмен белдереп, **кайда? кайчан? ни өчен? нинди максат белән? нишләсә? ничек? күпме?** сорауларына җавап биргән иярчен кисәк **хәл** дип атала.

Мисаллар: Машинабыз бик тиз бара. Җәен без бик яхшы ял иттек.

2. Диалогларга төшеп калган репликаларны өстәгез. Җөмләләрдән хәлләрне табыгыз.

1. — ... ?
— Әйе, без Оксана белән бергә мәктәптә укыйбыз.
— ... ?
— Без бергә музыка тыңлыйбыз, китапханәгә йөрибез, дусларга барабыз.
— Сез кайчан таныштыгыз?
— ... .

2. — Әнием, бүген дискотекага барыйм әле.
— ... ?
— Оля, Наташа, Алсу, Рафаэль бара.
— ... ?
— Озак тормыйбыз. Кич сәгать тугызда өйдә булам.
— ... .

3. — Ләйсән, әйдә кич дискотекага барабыз.
— Оля, минем өйдә эшем бар. Әни өй җыештырырга кушты.
— ... .
— Бик зур рәхмәт, мин сине көтәм.
— ... .
— Ярый, ярый. Үзем җыештыра торам.

3. Бирелгән сүзләрдән җөмләләр төзеп языгыз. Җөмлә кисәкләрен билгеләгез.

1. Яшьтәшләр, очрашырга, без, еш, белән, яратабыз.
2. Һәрвакыт, тиеш, өлкәннәрне, хөрмәт, кечкенәләр, итәргә.
3. Тырыш, минем, ирешә, шуңа, күрә, әтием, максатына, кеше.
4. Өлкәннәр дә, яшәргә, балалар да, үзләренчә, телиләр.
5. Өлкән, автобуста, урын, бирергә, кешеләргә, кирәк.

4. Әйтик, сез мондый ситуацияләрдә калдыгыз, ди. Фикерләрегезне дәфтәргә языгыз.

1. Сезне иптәшләрегез дискотекага чакырды, һәм сез риза булдыгыз. Өйгә кайткач, әниегез сезгә кунаклар килүен, аңа ярдәм итәргә кирәклеген әйтте. Әгәр әниегез сезне дискотекага җибәрмәсә, нинди сөйләшү булыр:

а) әниегез һәм сезнең арада;
ә) иптәшләрегез белән сезнең арада?

2. Әниегез сезгә эш куша һәм тиз эшләп бетерү шартын (условие) куя. Сез бу хакта иптәшләрегезгә әйтәсез, алар сезгә булышырга теләк белдерә. Нинди сөйләшү булыр:

а) әниегез белән сезнең арада;

ә) яшьтәшләрегез белән сезнең арада?

5. «Ярдәмләшеп яшәү күңелле» темасына хикәя төзегез.

49—50 нче дәресләр

1. Исем фигыльләрнең барлык һәм юклык формаларында килешләр белән төрләнешен **исегездә калдырыгыз**.

Б.к.	бар-у	бар-ма-у	кил-ү	кил-мә-ү
И.к.	бар-у-ның	бар-ма-у-ның	кил-ү-нең	кил-мә-ү-нең
Ю.к.	бар-у-га	бар-ма-у-га	кил-ү-гә	кил-мә-ү-гә
Т.к.	бар-у-ны	бар-ма-у-ны	кил-ү-не	кил-мә-ү-не
Ч.к.	бар-у-дан	бар-ма-у-дан	кил-ү-дән	кил-мә-ү-дән
У.-в.к.	бар-у-да	бар-ма-у-да	кил-ү-дә	кил-мә-ү-дә

2. Җөмләләрнең дөрес тәрҗемәсен икенче төркемнән табыгыз.

1. Ата-ананы хөрмәт итү — тәрбиялелек билгесе. Ата-ананың баланы яратуы бик көчле була. Ялгышулар булырга мөмкин. Миңа музыка тыңлау ошый.

2. Уважение к родителям — признак воспитанности. Могут быть заблуждения. Мне нравится слушать музыку. Любовь родителей к ребёнку бывает очень сильной.

3. Җөмләләрдән исем фигыльләрне табыгыз, килешләрен билгеләгез һәм аларга сораулар куегыз.

1. Өлкәннәрне тыңлау зыян итми. 2. Табигатьне саклау — һәр кешенең изге бурычы. 3. Исәнләшүнең үз кагыйдәләре бар. 4. Иптәшләре белән очрашуга ул шат. 5. Яшьтәшләре белән очрашуны ул көтеп алды.

4. Нокталар урынына туры килгән исем фигыльләрне өстәп языгыз.

1. Өлкәннәрне ... — һәркемнең бурычы. 2. ... сәламәтлеккә зарарлы. 3. Классташлары белән урманга ... Серёжага ошады. 4. Бу ... соң мин бик арыдым.

Исем фигыльләр: бару, тәмәке тарту, хөрмәт итү, уйнаудан.

5. 4 нче күнегү эчтәлеге буенча диалоглар төзегез.

6. Тәрҗемә итегез.

1. Максатка ирешүнең, күңелле сөйләшү, очрашудан соң, сезне хөрмәт итүне, матур җырлауны.

2. Сбор грибов, люблю наступление весны, после разговора, приду на встречу.

7. Җөмләләрдән исем фигыльләрне табыгыз, аларга сораулар куегыз, килешләрен билгеләгез.

1. Укучылар, сөйләшүне туктатыгыз! 2. Укучының җырлавы бик ошады. 3. Урманга бару — җиңел, ә кайту авыр булды. 4. Бер күрешү — үзе бер гомер. 5. Китап бүләк итү — яхшы гадәт. 6. Бу сорауга җавап бирү җиңел түгел.

7. Бу яңа ел безгә татлы ирек
Һәм бәхетле яшәү китерсен... (М.Җәлил)

8. Сезгә хат язарга утыру белән,
Кинәт хат язуны
Артык зур эш диеп санадым... (Һ.Такташ)

51—53 нче дәресләр

1. Сүзләрнең һәм сүзтезмәләрнең тәрҗемәсен табыгыз.

Күп, күптән, белә, белгән кеше, бик, зуррак, шул, шуны.

2. Шигырьне укыгыз. Иң зур кеше кем?

Иң зур кеше

Күпне белгән кеше —
Ул зур кеше була...
Күптән-күптән белгән —
Бик зур кеше була.
Бик зур кешегә дә
Тиң зур кеше була.
Әти-әнидән дә
Зуррак кеше булмый,
Шуны белгән кеше
Иң зур кеше була.

Р.Мингалим

күптән-күптән — давным-давно
тиң — равный
булмый — не бывает

3. Сораулар буенча бер-берегез белән сөйләшегез.

1. Ни өчен күпне белгән кешене зур кеше дияргә мөмкин?
2. Ни өчен күптән-күптән белгән кешене бик зур кеше дибез?
3. Ни өчен әти-әнине хөрмәтләүче кеше — иң зур кеше?

4. Әйтик, берәү бик күп эшләде, баеды. Кибетләр тота, коттедж салды, ди. Ләкин әти-әнисен онытты, аларның хәлен белми башлады. Бу кешене зур кеше дип әйтеп буламы? Фикерләрегезне языгыз.

5. Бу мәкальләрне ничек аңлыйсыз? Һәр мәкальгә тормыштан мисаллар китерегез.

Олыласаң олыны,
Олылырлар үзеңне.

Ата-ананы тыңлаган адәм булган,
Тыңламаган әрәм булган (пропал).

6. Исегездә калдырыгыз!

Кисәкчәләр (частицы)

Частицы выражают отношение говорящего к действительности. Они придают отдельным словам и целым предложениям различные смысловые оттенки.

Раслаучы (утвердительные): бит, инде, ич.

Инкарь итүче (отрицательные): һич, түгел.

Сорау (вопросительные): -мы/-ме, -мыни/-мени.

Чикләүче (ограничительные): гына/генә, кына/кенә.

Ачыклаучы (уточнительные): нәкъ.

Көчәйткеч (усилительные): иң, сап-, кап-, ямь-, да/дә, та/тә.

Билгесезлек (неопределённые): әллә, -дыр/-дер, -тыр/-тер.

Үтенү кисәкчәләре (выражающие просьбу): -чы/-че.

Правописание частиц

1. Усилительные частицы находятся перед прилагательными и наречиями: **иң ерак, иң җылы, кып-кызыл, сап-сары** и др.

Усилительные частицы **да/дә, та/тә, ук/үк** находятся после слова, которому придаются различные оттенки: Әлфия дә килде. Улым, хәзер үк кайтып җит!

2. Частицы **-дыр/-дер, -тыр/-тер, -чы/-че, -сана/-сәнә, -мы/-ме, -мыни/-мени** пишутся слитно и по закону сингармонизма: кайткандыр, киткәндер, килсәнә, әйтче, күтәсеңмени?

3. Ограничительные частицы **гына, генә, кына, кенә** пишутся раздельно и по закону сингармонизма: Ул гына килмәде. Әлфия генә кайтты.

7. Кисәкчәләрне билгеләгез, диалогларны үзара сөйләшегез.

1. — Әбием, минем ашыйсым килә, аш пешәме әле?
— Әйттем бит инде, улым, хәзер пешә, дидем.

2. — Ишекне кем ачты, Анямы?
— Юк, Аня түгел. Ул мәктәпкә килмәде бит.
— Синме?
— Мин дә түгел. Алсудыр. Ул бүген беренче килде.

3. — Оля, тиз генә китапханәдән журнал алып кил әле.
— Китапханә эшлимени? Соң бит инде.
— Эшлидер, бар инде.

4. — Каян алдың бу кып-кызыл розаларны? Нинди матурлар!
— Иң матурларын сайладым. Бүләккә.
— Кемгә?
— Әнигә.

5. — Әбием, ашарга утыр инде, аш суына бит.
— Рәхмәт, кызым, тиз генә кулымны юам да утырам.

8. 5 нче күнегүдәге мәкальләрнең эчтәлегенә карата кечкенә хикәяләр языгыз.

54—55 нче дәресләр

1. Яшьтәшегезнең тәрбиялелек турында фикерен укыгыз. Аны «Ялкын» журналына 14 яшьлек Гөлнара язып җибәргән.

Без, иң беренче чиратта, гаиләдә тәрбияле булырга тиеш. Әнисенә: «Мин киттем, кайчан кайтасымны белмим», — дигән яисә әтисенә: «Бүлмәдән чык, ишекне яп!» — дип әйткән баладан ни көтәсең?.. Андый бала, мөгаен (пожалуй), сыйныфташына: «Әй, юанай (толстушка), дәфтәреңне бир!»— дип эндәшер. Үпкәләгән «юанай» ишетмәмешкә салышса

(если прикинется, что не слышала), «Кара, син саңгырау да икән әле», — дип көлер.

Кешеләргә ихтирамны, аралашу әдәбен гаиләдә тәрбияләмәсәләр, әдәплелек дәресләре генә ярдәм итмәс.

2. Дөрес тәрҗемәне табыгыз.

тәрбиялелек
1) воспитанный 2) воспитанность 3) воспитывает

әгәр
1) но 2) если 3) да

көлер
1) смеются 2) посмеётся 3) будет смеяться

үпкәләгән
1) обиделся 2) обиженная 3) обидевшись

3. Текстның беренче җөмләсеннән ия белән хәбәрне табыгыз. Җөмләләрнең һәр кисәгенә сорау куегыз, җөмлә кисәкләрен билгеләгез.

4. Сез бу фикерләр белән килешәсезме?

1. Без, иң беренче чиратта, мәктәптә тәрбияле булырга тиеш.
2. Без, иң беренче чиратта, гаиләдә тәрбияле булырга тиеш.
3. Без өйдә дә, урамда да, мәктәптә дә тәрбияле булырга тиеш.

5. Әйтик, сез дусларыгызга барырга җыенасыз. Өйдәге өлкәннәр белән сезнең арада нинди сөйләшү булыр, диалоглар төзегез.

6. Җөмләләрне укыгыз. Төркемнәрдә аларның эчтәлеге турында сөйләшегез.

1. Минем тәрбиялелегем үземә кирәк, чөнки, иң беренче чиратта, мин үзем өчен үзем җавап бирәм.
2. Бигрәк тә чит кешеләр алдында тәрбияле булырга кирәк, чөнки тәрбиясез күренсәм, миңа бигрәк оят була.
3. Кайбер кешеләр чит кешеләр алдында тәрбияле булалар, ә кеше күрмәгәндә төрле начарлыклар эшлиләр. Бу тагын да куркынычрак.

7. Тәрҗемә итегез.

1. Уважению к людям и этикету общения, в первую очередь, должны учить в семье.
2. Если уважению к людям и этикету общения не научить в семье, то ни один урок этики не поможет.
3. Мы, в первую очередь, должны уважать своих родителей.

8. Малай нәрсәдән көлгән?

— Тагын пычранып кайткансың икән, — дип, әнисе улын орыша.
— Кичә, мин егылгач, Рәмзия көлгән иде. Бүген үзе дә егылды. Мин дә тәгәри-тәгәри көлдем, — дигән малай.

тәгәри-тәгәри көлдем — катался со смеху

9. Как скажете в этих ситуациях? Напишите в тетради.

1. Вам нужно идти к друзьям на день рождения. Вы собираетесь возвращаться только вечером. Сообщите об этом маме.
2. Как скажете, что у вас сегодня был урок этики?

56—57 нче дәресләр

1. Сүзләрне транскрипция билгеләре белән языгыз, дөрес укырга өйрәнегез. Тәрҗемәсен сүзлекләрдән табыгыз.

Яхшылык, мактанчык, ялкау, гадел, әдәпле, тәрбиясез.

2. Сүзләрнең антоним парын әйтегез.

эшчән		мактанчык
батыр		саран
ак	?	ямьсез
матур		куркак
юмарт		ялкау
әйбәт		начар
тыйнак		кара

3. Сүзләрнең тәрҗемәсен табыгыз, җөмләләр төзегез.

һәркем		каждый (из них)
һәркайсы	?	любой
һәркайда		каждый (человек)
һәрберсе		везде

4. Фигыльләрне таблицага урнаштырыгыз.

Билгеле үткән заман хикәя фигыль	Билгесез үткән заман хикәя фигыль
...	...

Фигыльләр: эшләгән, ярдәм иткән, бирдем, диде, килгән, булды, чыгардым, хәл сораштым, санаган, кергән, төчкерде, әйттем.

5. Шигырьне укыгыз. Сәлим сезгә охшыймы?

Тагын бер рәхмәт

Кемгә яхшылык эшләгән,
Ярдәм иткән нихәтле —
Сәлимнең барсы санаулы,
Бөтенесе исәпле:

— Ике әби, бер бабайга
Трамвайда урын бирдем.
Ике әби һәм бер бабай
Һәркайсы «Рәхмәт!» диде.

Авылдан килгән өч апа
Адрес белмәгәч рәтләп,
Әйтеп бирдем. Менә сиңа
Булды янә өч рәхмәт!

Урам аркылы чыгардым
Тагын ике әбине:
Ике әби икесе дә
Ике рәт «Рәхмәт!» диде.

Күршенең хәлен сораштым,
Безгә кичә кич кергәч.
«Исәнлеккә-саулыкка!» — дип
Әйттем, абзый төчкергәч...

— Тырышкансың, рәхмәт, — дидем...
Сәлимгә ярап куйды:
— Тагын бер рәхмәт булды! — дип,
Шунда ук санап куйды...

Ш.Галиев

төчкергәч — когда чихнул
исәнлеккә-саулыкка — на здоровье

6. Җөмләләрне шигырь эчтәлеге тәртибендә урнаштырыгыз.

1. Ул кичә күршенең хәлен сорашты. 2. Сәлим эшләгән яхшылыкларын санап бара. 3. Сәлим ике әбине юл аша чыгарды. 4. Әби белән бабайга трамвайда урын бирде.

7. Сәлим нинди яхшылыклар эшләде? Дәфтәрегезгә языгыз.

8. Сәлимне тыйнак малай дип әйтеп буламы?

9. Посоветуйте Салиму не считать свои хорошие поступки, быть скромным.

10. а) Как скажете о том, что вы:

— уступаете место в трамвае дедушке, бабушке, женщине с ребёнком;
— уступаете место в трамвае старшим?

б) Попросите братика уступить место старшим; подскажите брату, что надо уступить место старшим.

11. Түбәндәге темалар буенча диалоглар төзегез.

1. Транспортта өлкәннәргә урын бирү.
2. Урамда йорт күрсәтү.
3. Светофор янында юл аша чыгарга булышу.

12. Бу мәкальне ничек аңлыйсыз?

Яхшылык итсәң — яшер (прячь), яхшылык күрсәң — белдер.

58 нче дәрес

1. Бирелгән сүзләрдән җөмләләр төзеп языгыз, ия белән хәбәрнең астына сызыгыз.

1. Яшьтәшләре, укучылар, тыңларга, күбрәк, очрашырга, белән, яраталар, музыка.
2. Без, җыюны, бик, урманда, яратабыз, җиләк.
3. Ул, янында, тотты, өстәл, әдәпле, үзен.
4. Сез, хөрмәт, өлкәннәрне, итәсез, һәрвакыт.
5. Урын, кеше, хатын-кызларга, тиеш, өлкәннәргә, егет, бирергә, транспортта.
6. Ял итү, белән, урманда, рәхәт, дуслар, бик.

2. Түбәндәге җөмләләрдән исем фигыльләрне табыгыз, килешләрен билгеләгез.

1. Яшьтәшләр белән аралашу һәрвакыт кызык. 2. Өстәл янында кычкырып сөйләшүне яратмыйм. 3. Өй эше әзерләү — җиңел түгел. 4. Табын янында үз-үзеңне дөрес тоту кагыйдәләрен истә тотарга һәм үтәргә кирәк.

3. Бу фикерләр белән килешәсезме?

— Минемчә, өлкәннәр һәрвакыт дөрес уйлый һәм дөрес әйтә.
— Минем фикеремчә, өлкәннәр дә ялгышырга мөмкин.
— Минем уйлавымча, өлкәннәр һәрвакыт хаклы.
— Минемчә, әгәр вакытны бушка уздырмасаң, яшьтәшләрең белән очрашу файдалы.
— Әлбәттә, өлкәннәр дә, кечкенәләр дә хаклы булырга мөмкин.
— Һичшиксез, өлкәннәрне һәрвакыт хөрмәт итәргә кирәк.
— Өлкәннәрне хөрмәт итмәү — тәрбиясезлек.

4. Ничек уйлыйсыз, тәрбияле кеше ялгышырга мөмкинме?

5. Что посоветуете мальчику, если он:

— громко разговаривает в трамвае;
— плохо ведёт себя в столовой;
— смеётся над пожилыми людьми;
— в транспорте не уступает место пожилым?

6. Әни белән баланың сөйләшүен схема буенча языгыз.

— сорау	— хәбәр итү
— җавап	— сорау
— килешмәү	— хәбәр итү
— раслау	— үтенеч белдерү
— килешү	— риза булу

Т е м а л а р: 1) әбисенең хәле турында сөйләшү; 2) дәрес һәм укытучы турында сөйләшү.

БЕЗ ТАТАРСТАНДА ЯШИБЕЗ

59—60 нчы дәресләр

1. Шигырьне укыгыз. Туган ягыбыз ни өчен күңелгә якын?

Татарстаным

Җәйге походка
Чыктык без тагын.
Көмеш суларың,
Зәңгәр урманың
Якын күңелгә,
Татарстаным!

Әй, матур да соң
Кама, Агыйдел,
Идел буйларың!
Әй, батыр да соң
Нефть табучы
Кыз һәм улларың,
Ачык һәм якты
Барыр юлларың,
Татарстаным!

Син — туган ягым,
Син — минем таңым,
Татарстаным!

И. Юзеев

көмеш — серебро, серебряный
батыр — храбрый
таң — заря

2. Бу сүзләрне дөрес укыдыгызмы?

[көмө́ш], [йа^{о}қы́н], [а^{о}ғидә́л], [туға́н], [ба^{о}ты́р].

3. Нокталар урынына тиешле сүзләрне куеп укыгыз.

1. Татарстанның ... сулары, ... урманнары бар. 2. Татарстанның Кама, ..., ..., ..., ... кебек ... елгалары бар. 3. Татарстанның ... кыз һәм уллары бар. 4. Татарстанның барыр юллары ... һәм ... .

4. Шигырьнең эчтәлеге буенча бер-берегезгә сораулар бирегез, шигырьнең эчтәлеген сөйләргә әзерләнегез.

5. Как скажете о том, что вы:

— летом идёте в поход;
— любите природу Татарстана;
— знаете много рек Татарстана;
— знаете много песен о Татарстане?

6. Допустим, кто-то говорит, что природа Татарстана не очень богатая, некрасивая. Убедите его, что это не так.

7. Бу елгаларның татарча исемнәрен әйтегез.

Волга — ..., Белая — ..., Ик — ..., Кама — ..., Вятка — ..., Свияга — ... .

8. Сүзләрнең тәрҗемәсен исегезгә төшерегез. Дәфтәрегезгә языгыз.

туган як — ...
туган җир — ...
туган ил — ...
Ватан — ...
ил — ...
дәүләт — ...

9. Нокталар урынына тиешле сүзләрне куегыз, текстны укыгыз.

Минем туган ягым — ... . Татарстанда ... шәһәрләр, ... авыллар, посёлоклар бик ... . Татарстан — ... һәм ... республика. Татарстанда татарлар, руслар, чувашлар,

марилар, удмуртлар, башкортлар, азәрбайҗаннар, мордвалар, белоруслар, украиннар һәм башка ... яши. Бу милләтләр ... һәм тату яшиләр.

Татарстанда ике дәүләт ... бар: ... теле һәм ... теле.

10. Текст эчтәлеге буенча сораулар төзегез, үзара сөйләшегез.

61—63 нче дәресләр

1. Сүзләрне транскрипция билгеләре белән языгыз, дөрес укырга өйрәнегез, тәрҗемәсен табыгыз.

мәйдан		государство
төньяк		юг
көньяк		север
көнчыгыш		площадь
көнбатыш	?	восток
дәүләт		земля
ил		запад
җир		равно
тигез		страна

2. Бу сүзләрнең дөрес язылышын исегезгә төшерегез. Нокталар урынына тиешле хәрефләрне куеп языгыз.

М...йд...н, д...үл...т, т...н...як, к...н...як, к...нбат...ш, к...нч...г...ш, эсс..., г...йнвар, т...б....гый, д...н...я.

3. 2 нче күнегүдәге сүзләр белән җөмләләр төзегез, баш һәм иярчен кисәкләрне билгеләгез.

4. Сүзләрнең антонимнарын языгыз.

җылы — ...	төньяк — ...	эссе — ...
зур — ...	көнчыгыш — ...	бай — ...

5. Текстны укыгыз. Татарстан турында бу мәгълүматларны кем күбрәк истә калдыра ала? Бер-берегезгә сөйләгез.

1. Татарстан Республикасы 67,8 мең кв. км мәйданны алып тора. Бу — Ирландия, Литва, Шри-Ланка кебек дәүләтләрнең мәйданына тигез, дигән сүз. Республика территориясе төньяктан көньякка — 290 километрга, көнбатыштан көнчыгышка 460 километрга сузыла.

2. Татарстан Республикасы Европаның көнчыгышында — Идел белән Каманың кушылган җирендә урнашкан. Татарстан Башкортостан, Чувашия, Марий Эл, Удмуртия һәм шулай ук Самара, Ульяновск, Киров, Оренбург өлкәләре (области) белән чикләшә (граничит).

3. Республикада уртача континенталь климат. Җәйләре җылы, кайчак бик эссе, ә кыш уртача салкын була. Иң салкын ай — гыйнвар. Гыйнварда уртача температура –14 градус. Ә иң эссе ай — июль. Июльдә уртача температура +19 градус.

4. Татарстанда иң зур табигый байлык — нефть. Шуңа күрә аны «кара алтын» диләр.

Татарстанда файдалы казылмалардан соры күмер, ташкүмер, торф, бакыр рудасы, гипс, цемент чималы, пыяла комы, известь һәм доломитлар, балчык, фосфоритлар, шифалы сулар бик күп.

бакыр — медь
пыяла — стекло
ком — песок
балчык — глина
чимал — сырьё

6. Бу фикерләр белән килешәсезме?

1. Татарстанда бик салкын климат.
2. Татарстанда иң эссе ай — август.
3. Татарстанда нефть бик аз.
4. Татарстанда файдалы казылмалар күп түгел.
5. Татарстанның территориясе зур түгел.
6. Татарстанда берничә милләт кенә яши.

7. Диалогларга төшеп калган репликаларны өстәп, үзара сөйләшегез.

1. — Татарстан Республикасы нинди республикалар, өлкәләр белән чикләшә?
— ... .
— Татарстан Европаның кайсы ягында урнашкан?
— ... .
— ... ?
— Әйе, Татарстан Оренбург өлкәсе белән чикләшә.
— ... ?
— Юк, Татарстан Казахстан белән чикләшми.

2. — Татарстанның мәйданы күпме?
— ... .
— ... ?
— Аның мәйданы Ирландия, Литва, Шри-Ланка кебек дәүләтләрнең мәйданына тигез, дигән сүз.
— Татарстанның территориясе төньяктан көньякка ничә километрга сузылган?
— ... .

8. Текстның калган өлеше эчтәлеге буенча диалоглар төзегез, үзара сөйләшегез.

9. Түбәндәге фикерләр белән килешегез һәм дәвам итегез.

1. — Татарстан — бай республика.
   — Әлбәттә. Татарстанда зур ... .

2. — Татарстан территориясе бик зур.
   — Минемчә дә шулай, чөнки ... .

3. — Татарстан файдалы казылмаларга бай.
   — Син бик дөрес әйтәсең. Анда ... .

4. — Татарстан тагын да баерак республика була алыр иде.
   — Мин дә шулай уйлыйм, чөнки ... .

10. Интернет аша «Татарстанның кошлар дөньясы», «Татарстанның хайваннар дөньясы» темаларына материал туплагыз. Сөйләргә өйрәнегез.

11. Әйтик, сез халыкара фестивальдә катнашасыз. Туган ягыгыз турында нәрсәләр сөйләр идегез? Төркемнәрдә сөйләргә өйрәнегез.

12. Диалогка тиешле репликаларны өстәп, үзара сөйләшегез.

— Коля, синең нинди илләрдә булганың бар?
— Төркиядә ял иттек.
— ... .
— Безнең табигатькә җитми. Бездәге урманнар, кырлар, елгалар Төркиядә юк.
— Әйе, бездә Төркиядәге кебек диңгез булса, без тагы да бәхетлерәк булыр идек.
— ... .
— Шулай шул, ап-ак карлы кышта чана, чаңгы, тимераякта шуу бик рәхәт.

64—65 нче дәресләр

1. **Исегезгә төшерегез!**

Как выразить желание?
(Теләкне ничек белдерергә?)

Для выражения желания, намерения употребляется желательное наклонение (теләк фигыль).

Желательное наклонение имеет форму только 1 лица единственного и множественного числа.

Положительная форма

Единственное число	Множественное число
бар-ый-м — давайте я пойду	бар-ый-к — давайте пойдём
кил-и-м — давайте я приду	кил-и-к — давайте придём

Отрицательная форма

Единственное число	Множественное число
бар-мый-м — давайте я не пойду	бар-мый-к — давайте мы не пойдём
кил-ми-м — давайте я не приду	кил-ми-к — давайте мы не придём

Для выражения желания употребляются и такие конструкции:

а) бар-асы килә — хочется идти
бар-асы килми — не хочется идти
кит-әсе килә — хочется уйти
кит-әсе килми — не хочется уйти

ә) бар-ырга тели — хочет идти
бар-ырга теләми — не хочет идти
кил-ергә тели — хочет прийти
кил-ергә теләми — не хочет прийти

2. Нокталар урынына теләк фигыль аффиксларын өстәп языгыз.

1. Әйдә, Алсу, иртәгә урманга бар..., анда гөмбәләр җый... . 2. Без кошлар турында кайгырт... . 3. Татар телен яхшы өйрән... . 4. Татарстан гимнын өйрән... . 5. Туган илебезне ярат... . 6. Шәһәр урамнары чисталыгы өчен көрәш..., пычрат... .

3. Тәрҗемә итегез.

1. Давай сегодня пойдём в лес. 2. Давай сходим в театр имени Г.Камала. 3. Давай сходим в музей имени М.Горького. 4. Давайте всегда вежливо разговаривать. 5. Давай я буду переводчиком.

4. Җөмләләрне укыгыз, фигыльләрнең зат-санын күрсәтегез.

1. Минем урманда уйныйсым килә. 2. Синең дусларың белән елга буена барасың киләме? 3. Аның бакчага барасы килми.

5. Диалогтан теләкне белдергән формаларны табыгыз.

— Лена, синең безнең белән урманга барасың киләме?
— Әйе, бик барасым килә. Минем умырзая чәчәген күрәсем килә.
— Әйдә ял көне урманга барыйк, анда бергә ял итик.

66—68 нче дәресләр

1. Тәрҗемәне дәвам итегез. Җөмләләр төзегез.

барыр идем — пошёл бы
сөйләр идең — ...
күрсәтер иде — ...
әйтер идек — ...
эшләр идегез — ...
яшәр иделәр — ...

2. Җөмләләрне үрнәк буенча тәрҗемә итегез.

Үрнәк: Яхшы ял итәр өчен, тырышып эшләргә кирәк. — Чтобы хорошо отдохнуть, надо хорошо поработать.

1. Туган җирне бай итәр өчен, тырышып эшләргә кирәк.
2. Белемле кеше булыр өчен, күп укырга кирәк.
3. Табигатьне саклар өчен, аның турында һәрвакыт кайгыртырга кирәк.

3. Тәрҗемә итегез.

1. Мне хочется написать статью о Татарстане. 2. Чтобы жить хорошо, надо много работать. 3. Нам не хочется уезжать из республики. 4. Чтобы приносить пользу стране, надо её любить.

4. Казан шәһәреннән Сөмбел «Ялкын» журналына менә нинди мәкалә җибәргән. Сез аның фикерләре белән килешәсезме?

Кешегә һәрвакыт яхшыдан яхшы кирәк. Без булмаган җирдә һәрвакыт рәхәтрәк кебек тоела. Шуңадыр, күрәсең, күпләрнең Америкага барасы килә. Чыннан да, андагы икътисади система да, экологиягә караш та, һәркемгә, һәрнәрсәгә мөнәсәбәт тә күп тапкырга яхшырак. Их, бөтен кеше мактаган җирне бер барып күрсәң иде! Американы ничегрәк күз алдына китерәбез соң без? Затлы, бай, мул тормыш... Нәкъ шулай тоела менә: төрле төстәге якты утлар, машиналар, гамбургерлар, кырыс полицейскийлар... Кыскасы, беләбез инде, беләбез.

Әгәр дә минем Америкада дустым булса, мин аңа безнең Татарстан турында сөйләр идем. Менә ул үзенә «Америка ачар» иде ичмаса! Безнең тормыш, ничек яшәвебез күпләргә билгеле түгел шул. Туган илебезне, ягъни үз Татарстаныбызны әкият иле итәсе килә безнең. Аның өчен бөтен шартлар да

җитәрлек. Габдулла Тукай әкиятләренең геройлары «яшәгән» калын урманнар да, уңдырышлы туфрагыбыз да, «алтын балыклар» йөзгән мул сулы елгалар да, җир асты торбалары буйлап аккан нефть тә бар бездә. Татарстанны бай, цивилизацияле ил итәр өчен, үз җирен, илен чын күңелдән яраткан кешеләр кирәк. Республикабыз гөрләп чәчәк атсын өчен, тырышып эшләүче кешеләр кирәк. Ул кешеләр батыр, акыллы, намуслы булсыннар.

Яшь буын, минем буын, минем дусларым, яшьтәшләрем үсеп килә. Татарстанның киләчәге — бездә.

икътисади — экономический
мөнәсәбәт — отношение
уңдырышлы туфрак — плодородная почва
мул — богатый, изобильный
чын күңелдән — от всей души
гөрләп чәчәк атсын өчен — чтобы процветала
ичмаса — хотя бы
кырыс — строгий

5. Җөмләләрнең эчтәлеге текстныкына туры киләме?

1. Америкада әйбәтрәк, рәхәтрәк кебек. 2. Америкада икътисади система, табигатькә караш күп тапкырга начаррак. 3. Америкада тормыш затлы һәм бай. 4. Америкада барлык кешеләр дә тырышып эшлиләр, тыныч, матур тормышта яшиләр. 5. Америкада кешеләр яхшырак эшлиләр.

6. Сүзтезмәләрдә кайсы ил турында сүз бара?

1. Калын урманнар, мул сулы елгалар, уңдырышлы туфрак, зур нефть ятмалары (залежи).

2. Төрле төстәге утлар, машиналар, кырыс полицейскийлар, затлы, бай, мул тормыш.

7. Җөмләләрдән аергычларны табыгыз, аларга сораулар куегыз.

Габдулла Тукай әкиятләренең геройлары «яшәгән» калын урманнар да, уңдырышлы туфрагыбыз да, «алтын балыклар» йөзгән мул сулы елгалар да, җир асты торбалары буйлап аккан нефть тә бар бездә.

8. Җөмләләрне дәвам итегез.

1. Минем Америкада дустым булса, ...
2. Татарстанны цивилизацияле ил итәр өчен, ...
3. Республикабыз гөрләп чәчәк атсын өчен, ...
4. Татарстанны әкият иле итәр өчен, ...

9. Бу җөмләләрнең эчтәлеген ничек аңлыйсыз? Төркемнәрдә фикерләшегез, сөйләшергә әзерләнегез.

1. Без булмаган җирдә һәрвакыт рәхәтрәк кебек тоела.
2. Республикабыз гөрләп чәчәк атсын өчен, тырышып эшләүче кешеләр кирәк.
3. Ул кешеләр батыр, акыллы, намуслы булсыннар.
4. Яшь буын, минем буын, минем дусларым, яшьтәшләрем үсеп килә.
5. Татарстанның киләчәге — бездә.

10. Телевизордан «Хәбәрләр» («Вести») тапшыруын карагыз. Татарстан Республикасы турында нинди яңалыклар, хәбәрләр ишеттегез? Сөйләргә әзерләнеп килегез.

Сүзлек

А

авылдаш — односельчанин
агуланырга — отравиться, травиться
агулы — ядовитый
агыз — пролей
аергыч — определение
аеруча — особенно
аерылып тора — выделяется
аерым — отдельно; отдельный
аккош — лебедь
аксыл — беловатый, белёсый
аксыл көрән — бежевый
алайса — если так
алан — поляна
алдакчы — обманщик, врун
алдаша — обманывает, врёт
алмашлык — местоимение
аннан соң — после этого
аныклагыч — поясняющее, уточняющее слово
аныклык — ясность, конкретность
аптыраш — растерянность
аралашу — общение
аркылы — через, поперёк
арт — зад
артка — назад
артык — слишком, более
аръяк — та сторона, заречье
ары — дальше, больше
арый — устаёт
арыш — рожь
ас — низ
ат — бросай, стреляй
атау җөмлә — назывное предложение
атказанган — заслуженный
атла — шагай
ауна — валяйся
ачулы — злой
ачы — горько, горький; кисло, кислый
ачыш — открытие
ашык — торопись

Ә

әгәр — если
әдәбият — литература
әдәпле — вежливо; вежливый
әдип — писатель, литератор
әзер — готовый
әйтем — поговорка
әллә — или, либо
әңгәмәдәш — собеседник
әсәр — произведение
әшәке — плохой; грязный

Б

балан — калина
барыбер — всё равно
барысы — все, всего
басым — ударение
башваткыч — головоломка
башка — другой
башкача — по-другому
башлангыч — начальный
башта — сначала, сперва
бәйлек — послелог
бәйлек сүз — послеложное слово
бәла — беда, несчастье
бәлки — возможно, вероятно
бәргәләнә — мечется
бәс — иней, изморозь
бәялә — оцени
бераз — немного
бервакыт — однажды

бергә, бергәләп — вместе
бердәнбер — единственный
беркем — никто
бернинди — никакой
берничә — несколько
берьюлы — сразу, одновременно
билгелә — отметь
болга — маши
боргалана-сыргалана — крутится-вертится, извивается
борыл — повернись
ботак — ветка, сук
борчыла — беспокоится, тревожится
бөек — великий
Бөек Ватан сугышы — Великая Отечественная война
бөҗәк — насекомое
бөртек — крупинка, зерно; капля
бөтен — целый, весь
бөтенләй — полностью
бугай — кажется, как будто
буенча — вдоль, по
буйлап, буенча — по
бурыч — долг
бута — путай, мешай
буталчык — запутанный
буш — пусто; пустой
буын — поколение
бүлдермә — не перебивай
бүлек — глава
бүрәнә — бревно
бүтән — другой

В

вакыйга — событие, происшествие
ват — разбей, сломай, расколи
ватык — разбитый, сломанный
вәгъдә — обещание, обет
вөҗдан — совесть

Г

гадәт — привычка, навык
гадел — честно, честный; справедливо, справедливый
гаеп — вина
гаепле — виновный
гаҗәплән — удивляйся
газап — мучение
галим — учёный
гасыр — век
гафу ит — извини, прости
гашыйк — влюблённый, любящий
гәүдә — туловище, тело
гомер — жизнь
гореф-гадәт — обычай, традиция
горурлан — гордись
гөлҗимеш — шиповник
гөрләвек — ручей

Д

данлыклы — знаменитый, прославленный
дәва — лекарство
дәлиллә — докажи; аргументируй
дәрәҗә — степень, звание
дәрт — страсть
дәһшәтле — страшный, зловещий
дерелди — дрожит
димәк — следовательно, таким образом, значит
дусларча — по-дружески
дым — влага

Е

егет — парень
елан — змея
елмай — улыбайся
ерта — рвёт
еш — часто

Ж

жай — удобный момент, возможность
жәза — наказание
җәмгыять — общество
җәяүле — пеший, пешеход
җимерелә — разваливается
җиңелчә — слегка, налегке
җитәкче — руководитель
җитәрлек — достаточный
җитди — серьёзно; серьёзный
җитез — ловко, ловкий; шустро, шустрый
җитеш — успевай
җуйма — не теряй
җыентык — сборник

З

зарарлый — вредит
зарлан — жалуйся
затлы — знатный, благородный
зыянлы — вредно; вредный

И

игълан — объявление
игътибарлы — внимательный
иҗат — творчество
иҗек — слог
икътисади — экономический
илт — отнеси
имеш — будто бы, мол, дескать
инеш — речка; родник
иптәш — товарищ
ирекле — свободный
ireш — добейся, достигни
иркәлә — ласкай
иркен — просторно; просторный
исән — живой, здоровый
исәнлек — здоровье
исемлек — список
иске — старый
искиткеч — изумительно; изумительный
исни — нюхает
истә калдыр — запомни
ичмаса — хотя бы
ишек төбе — место перед дверью
ишет — услышь
ия — подлежащее

Й

йодрык — кулак
йомшак — мягко; мягкий
йонлач — мохнатый, волосатый
йөз — плыви
йөткер — кашляй

К

кабан — кабан
кабер — могила
кабырга — ребро
казылма — ископаемое
кайбер — некоторый
кайвакыт — иногда
кайгырт — заботься
кайнаган — кипячёный
кайсы — который
кайчак — иногда
кал — останься
калтыра — трясись
калын — густой
камыр — тесто
кан — кровь
канәгать — довольный
карчыга — ястреб
каршы — противоположный, напротив
каурый — перо
кәеф — настроение

кемдер — кто-то
кереш сүз — вводное слово
кешелек — человечество
кигез — одень
киләсе, киләчәк — будущий
килен — невестка, сноха
килеш — падеж
килешү — договор, сговор
кимерә — грызёт
кими — уменьшается, убавляется
кимчелек — недостаток
кинәт — внезапно, вдруг
киңәш ит — посоветуй
киресенчә — наоборот
кис — режь
кисәкчә — частица
кит аннан — уходи оттуда; не может быть
кичереш — переживание
коелып төште — рассыпался; растерялся
кондыз — бобр
корсак — живот
коточкыч — страшный
кочаклый — обнимает
көй — мелодия, мотив
көймә — лодка
көл — зола
көнбатыш — запад
көндезге — дневной
көнкүреш — быт
көнчыгыш — восток
көньяк — юг
көрәш — борьба
көрәшче — борец
көчәй — усиливайся
куак — куст
куан — радуйся
куе — густо; густой
куллан — используй
кулъязма — рукопись
куркусыз — бесстрашный
куркыныч — страшно; страшный
куркыта — пугает
кушамат — кличка, прозвище
күнекмәгән — непривычный
күңел ач — развлекайся
күптән — давно
күпчелек — большинство
күргәзмә — выставка
күрешергә — здороваться, встречаться
күч — пересядь, перейди
күчер — спиши
кызган — пожалей
кызганычка каршы — к сожалению
кызыксын — интересуйся
кыйммәтле — дорогой, дорогостоящий
кыйна — бей
кылана — кокетничает, изображает
кыланыш — поступок, выходка
кырыс — суровый, строгий, резкий
кыстыр — прищеми, вложи
кычыткан — крапива
кыю — смело, смелый; отважно, отважный
кыяфәт — внешний вид

Л

лаек була — удостоен
лалә — тюльпан
лачын — сокол

М

маҗаралы — приключенческий
максат — цель
мактанчык — хвастун
мактаулы — похвальный
матдә — вещество, материя
мәгълүмат — информация

мәгънә — смысл
мәдәни — культурный
мәдәният — культура
мәҗбүри — обязательный
мәкалә — статья
мәкаль — пословица
мәңге — вечно; вечный
мәртәбә — раз
мәрхәмәтле — милосердный
мендәр — подушка
мескен — несчастный, жалкий
микән — ли, то ли
мирас — наследие
могҗиза — чудо
моны — это
моңлы — мелодично; мелодичный
мөгаен — наверное
мөмкин — можно
мөнәсәбәт — отношение
мөстәкыйль — самостоятельно; самостоятельный
мөһим — важно; важный
муенса — бусы, ожерелье
мул — щедро, щедрый; изобильный
мүк — мох

Н

надан — необразованный; неуч, невежа
намус — честь
начар — плохо; плохой
нәкъ — именно, точь-в-точь
нәшрият — издательство
нигез — основа
ниһаять — наконец
Нократ — Вятка
нур сип — излучай
ныгыт — крепи, укрепи

О

озат — проводи
озын — длинно; длинный
оныт — забудь
онытылмаслык — незабываемый
орлык — семя
остаз — наставник
охшаш — похожий
оч — конец, кончик
очраш — встреться
очсыз — дёшево; дешёвый
ошый — нравится
оял — стыдись
оялчан — застенчиво, застенчивый; робко, робкий; совестливо, совестливый
оят — стыд

Ө

өз — рви
өзгәлән — разрывайся
өзек — отрывок
өй — складывай
өлешчә — частично
өлкә — область
өлкән — взрослый, старший
өмет — надежда
өр-яңа — совершенно новый
өстәмә — дополнительный

П

пәрәмәч — перемяч
песнәк — синица
пешер — вари, пеки
почмак — угол
поши — лось
пөхтә — опрятно; опрятный

Р

расла — подтверди, докажи
рәнҗет — обижай
рәсем — рисунок
рәссам — художник
рәхәт — приятно, хорошо
рәхим ит — добро пожаловать
риза — согласен
ризык — пища
рөхсәт — разрешение
рух — дух, душа
рухи — духовно; духовный

С

сабыр — терпеливо; терпеливый
сагын — скучай
сагыш — тоска
саен — каждый
сайла — выбирай
сайланма — избранный
сакла — береги
сына — ломается
саңгырау — глухой
саран — скупо; скупой
саулык — здоровье
саф күңелле — чистосердечный, искренний
сәбәп — причина
сәлам — привет
сәламәт — здоровый
сәләт — способность
сәдәп — пуговица
сәхнә — сцена
сәяхәт — путешествие
себерке — метла, веник
сердәш — закадычный друг
сиз — чувствуй
сизгер — чуткий
симез — тучный, полный, жирный
сирәк — редко; редкий
соклан — восхищайся
соклангыч — восхитительно, восхитительный; изумительно, изумительный
соңга кал — опоздай
сөекле — любимый
сөен — радуйся
сөенеч — радость
сөйкемле — симпатичный, обаятельный
сөйлә — рассказывай
сөю — любовь
сөяк — кость
сугышчан — боевой
сугышчы — воин, боец
суела — сдирается
суз — тяни
сукыр — слепой
сул — левый
сурәтлә — изображай
сусыл — сочный, водянистый
сүзеңдә тор — держи слово
сүндер — туши, выключи
сыек — жидко; жидкий
сызгыр — свисти
сыйфат — прилагательное
сыйфат фигыль — причастие

Т

таба — сковорода
табиб — врач
табигать — природа
табигый — природный, естественный
табыш — находка
табышмак — загадка
тагын — ещё
тал — ива
тамаша — представление
тамашачы — зритель
тамчы — капля

тамыр — корень
тантаналы — торжественно; торжественный
танылган — известный
таныш — знакомый
таң калдыр — удиви
тапкыр — раз
тапшыр — передай
тапшыру — передача
тар — узкий
таратучы — распространитель
тарих — история
тартык — согласный
тартыл — потянись
тасма — лента
татлы — сладко; сладкий
тату — дружно; дружный
ташлан — бросайся
таяк — палка
тәбәнәк — низко; низкий
тәвәккәл — решительный
тәҗрибә — опыт
тәкъдим ит — предложи
тәмамлык — дополнение
тәмәке тарту — курение
тән — тело
тәэсир — влияние
тезүче — сочинительный
тегермән — мельница
теләгәнчә — вволю, сколько угодно
теләк — желание
телем — кусок
текә — крутой
теркәгеч — союз
терлек — скот
тешлә — кусай
тигез — ровно; ровный
тиздән — скоро
тик яту — бездельничать
тимәскә — не трогать
тимер юл — железная дорога
тиңдәш кисәкләр — однородные члены
тип — пинай
тирлә — потей
токым — порода
торна — журавль
төбәк — регион
төгәл — точно; точный
төзә — целься
төзүче — строитель
төлке — лиса
төн — ночь
төнбоек — кувшинка, водяная лилия
төп — основа
төпчек — младший ребёнок
төрен — кутайся
төркем — группа
төтен — дым
төчкер — чихай
тугрылыклы — верный
тузганак — одуванчик
тукта — остановись
тукталыш — остановка
туктат — останови
тупас — грубо, грубый; невежливо, невежливый
туры килә — подходит
туфрак — почва
түбәтәй — тюбетейка
түгәрәк — круглый
түлә — плати
түрдән уз — проходи
тыйнак — скромный
тынычлык — мир, спокойствие

У

уз — проходи
уң — правый
уңган — умелый; трудолюбивый
уңдырышлы — плодородный
урнаш — устройся, устраивайся
уртак — общий, совместный

уртаклык — общность, взаимность
усак — осина
уч — ладонь
учак — костёр
уян — проснись
уят — разбуди

Ү

үз — свой
үзара — взаимный
үзгәрт — измени
үзе — сам, само, сама
үзеңеке — свой
үзенчәлекле — своеобразный
үзләренчә — по-своему, как сами желают
үзлегеннән — произвольно; самостоятельно
үкен — раскаивайся
үкенеч — раскаивание
үкенечле — жалко; досадно
үлем — смерть
үпкәлә — обижайся
үрмәлә — ползай
үрчет — разводи
үсемлек — растение
үтерә торган — смертельный
үткәр — пропусти
үткен — остро, острый; остроумный

Ф

файда — польза, выгода
файдалан — пользуйся, используй
файдалы казылмалар — полезные ископаемые
фәрман — приказ, повеление, указ
фикер — мысль

Х

хаклы — прав; законный, справедливый
хәбәр I — весть, известие
хәбәр II — сказуемое
хәл — сила, мощь, бодрость
хәл ит — реши, уладь
хәл фигыль — деепричастие
хәтле — до, по
хәтта — даже, вплоть

Һ

һаман — постоянно
һәйкәл — памятник
һәлак бул — погибни
һәлакәт — крушение, гибель, бедствие
һәрбер — каждый
һәрвакыт — всегда, постоянно
һәркайсы — каждый, любой
һәркем — каждый (человек)
һәр көн — каждый день
һичшиксез — без сомнения; обязательно
һөнәр — профессия, ремесло

Ч

чаклы — до
чакыр — зови
чат — перекрёсток
чәч — волос
чебен — муха
чирлә — болей
чит ил — чужая, зарубежная страна
читләш — отдаляйся
чишмә — родник
чүлмәк — горшок
чыгыш — выступление

чыда — терпи
чынлап — в самом деле
чын күңелдән — от всей души
чынык — закаляйся

Ш

шаккат — удивляйся, поражайся
шарт — условие
шартлавык — смолёвка
шартнамә — договор
шәп — здорово, хорошо
шәфкатьле — милосердный
шоп-шома — гладкий-прегладкий
шу — катайся
шул — тот
шулаймыни — неужели
шулкадәр — так, до такой степени
шулпа — бульон
шунда — там
шуыш — ползай

Ы

ылыс — хвоя
ыңгыраш — стони
ыргыт — бросай
ышан — верь, поверь
ышанычлы — верно, верный; надёжный

Э

эз — след
эзлә — ищи
эл — повесь
эләк — ловись, попадись
элгеч — вешалка
элек — раньше
элемтәче — связной, связист
энә — иголка
эндәш — обращайся, зови
эссе — жарко; жаркий
эч — живот
эчке — внутренний
эшлекле — деловой
эшмәкәр — бизнесмен, предприниматель

Ю

юан — толстый, полный
юаш — смирный, тихий, кроткий
югал — исчезни
югалт — теряй
юеш — мокро, мокрый; сыро, сырой
юка — тонко; тонкий
юкә — липа
юкка — напрасно, понапрасну, зря
юклык — отсутствие, неимение
юлдаш — спутник, попутчик
юлчы — путник, проезжий, странник
юмарт — щедрый
юньле — толковый, умный
юрган — одеяло (стёганое)
юри — умышленно, нарочно
ютәл — кашель
юын — умывайся

Я

ябык — худой; закрытый
ябыш — цепляйся, приклеивайся
ябыштыр — заклей

ягулык — горючее
ягымлы — ласково; ласковый
язмыш — судьба
якла — защищай
якташ — земляк
якынлаш — приближайся
яланаяк — босиком
ялангач — голый
ялганла — лги, ври
ялгыз — одинокий
ялгыш — ошибка; ошибочный
ялкын — пламя
ялтыра — блести
ямьле — красиво, красивый; уютно, уютный
ян — гори
яңгыра — греми, звучи
яра — рана
ярат — люби
ярты — половина
ярыйсы — удовлетворительный, средний
яса — делай
ятим — сирота
ятла — выучи
яшен — молния
яшер — прячь
яшерен — тайный
яшьтән — смолоду

Эчтәлек

Белем һәм тормыш

1—21 нче дәресләр 3

Без бергә ял итәбез

22—41 нче дәресләр 32

Өлкәннәр һәм кечкенәләр

42—58 нче дәресләр 55

Без Татарстанда яшибез

59—68 нче дәресләр 73

Сүзлек 84

Учебное издание
Серия «Күңелле татар теле»

Хайдарова Роза Закиевна
Малафеева Рамиля Лябибовна

ТАТАР ТЕЛЕ

7 класс

Учебник для образовательных организаций основного общего образования с обучением на русском языке (для изучающих татарский язык)

Группа разработчиков учебно-методического комплекта
Авторы *Р.З. Хайдарова, Р.Л. Малафеева*
Научный консультант *Ф.А. Ганиев*
Руководитель проекта *М.Ф. Ганиев*
Художественный редактор *С.В. Киатров*
Руководитель группы художников и верстальщиков *Д.И. Бариев*
Вёрстка *Е.Б. Шараповой*
Координатор проекта *А.М. Ганиев*
Технический руководитель *М.Р. Башаров*
Редакторы *А.А. Башарова, Ф.Ш. Ахметзянова*
Художники *Н.К. Авдеева, Г.И. Гилазетдинова, А.А. Бронникова, А.Р. Ромашова*
Руководитель административной группы *А.З. Муртазина*
Административная группа *А.Т. Марданова, А.Ф. Рахимова*

Соответствует требованиям СанПиН 2.4.7.1166-02 «Гигиенические требования к изданиям учебников для общего и начального профессионального образования».

Подписано в печать 25.05.2017. Формат 84x108 $^{1}/_{16}$. Бумага офсетная. Гарнитура «Школьная». Печать офсетная. Уч.-изд. л. 6. Тираж 4900 экз. Заказ 2155/17.

Издательство «Татармультфильм».
420124, г. Казань, ул. Сулеймановой, 5.
www.tatarmultfilm.ru

Отпечатано в соответствии с предоставленными материалами в ООО “ИПК Парето-Принт”, 170546, Тверская область, Промышленная зона Боровлево-1, комплекс №3А
www.pareto-print.ru

Издательство «Татармультфильм»
разрабатывает и выпускает:

— учебники,
— электронные учебники,
— мультимедийные пособия,
— методические пособия,
— рабочие тетради,
— художественно-анимационные издания,
— интерактивные приложения.

www.tatarmultfilm.ru

Дополнительные материалы по изучению татарского языка и литературы для классных и внеурочных занятий на сайте **www.balarf.ru (www.бала.рф).**

Причастие
Сыйфат фигыль

Причастие (сыйфат фигыль) имеет признаки глагола и имени прилагательного, представляет собой глагольно-именную форму. В татарском языке причастие имеет три формы времени: настоящее, прошедшее, будущее.

Хәзерге заман сыйфат фигыль	Үткән заман сыйфат фигыль	Киләчәк заман сыйфат фигыль
а) -учы/-үче сөйлә-үче кеше (рассказывающий человек) җырла-учы кыз (поющая девочка)	-ган/-гән, -кан/-кән җырлан-ган җыр (спетая песня) сөйлән-гән сүз (сказанное слово)	а) -ачак/-әчәк, -ячак/-ячәк бар-ачак юл (предстоящая дорога) кил-әчәк кеше (человек, который должен прийти)
ә) -а/-ә+торган, -ый/-и+торган бии торган малай (танцующий мальчик) бара торган кыз (идущая девочка)	ярат-кан эш (любимая работа) кит-кән кеше (ушедший человек)	ә) -ыр/-ер, -ар/-әр, -р бар-ыр юл б) -асы/-әсе, -ыйсы/-исе бар-асы юл

Деепричастие
Хәл фигыль

Деепричастие (хәл фигыль) в татарском языке имеет признаки глагола и наречия, обозначает добавочное действие, поясняющее как, когда, почему, с какой целью совершается основное действие.
Деепричастие образуется при помощи следующих аффиксов:

-ып -еп -п	-гач/-гәч -кач/-кәч	-ганчы/-гәнче -канчы/-кәнче	-а/-ә -ый/-и
ал-ып (взяв) кил-еп (придя) аңла-п (понимая)	ал-гач (взяв, как только взял) күр-гәч (увидев, как только увидел) кайт-кач (вернувшись, как только вернулся) әйт-кәч (сказав, как только сказал)	кайт-канчы (пока не вернётся) кит-кәнче (пока не уйдёт) кил-гәнче (пока не придёт) ал-ганчы (пока не возьмёт)	кайта-кайта (возвращаясь, возвращаясь-возвращаясь) сикерә-сикерә (прыгая, прыгая-прыгая) уйлый-уйлый (думая, думая-думая) сөйли-сөйли (говоря, говоря-говоря)

Школьный учебник
серия
«Күңелле татар теле»

ISBN 978-5-906508-03-4

издательство
«Татармультфильм»